

CRONOLOGIA PALEOLITICULUI ȘI MEZOLITICULUI DIN ROMÂNIA ÎN CONTEXTUL PALEOLITICULUI CENTRAL-EST ȘI SUD EUROPEAN

DE

ALEXANDRU PĂUNESCU

După cum se știe, cercetările din ultimele trei decenii au dus la descoperirea a numeroase așezări paleolitice, unele din ele fiind săpate metodic, în mai mică sau mai mare măsură. Nu puține dintre acestea cu o stratigrafie destul de complexă, cu niveluri de vetre bogate în cărbuni și oase, ne-au îngăduit prelevarea unui număr important de probe în vederea analizelor de radiocarbon¹. Până în prezent dispunem de un număr de 51 buletine de analiză executate la laboratoarele din Groningen (Olanda), Berlin (R.D.G.), Cambridge și Dallas (S.U.A.)².

Cu toate că unele dintre ele nu vor fi luate în discuție deoarece ne-au oferit virste imprecise sau discutabile, totuși vom căuta, pe baza lor, să schițăm cadrul cronologic al culturilor paleolitice care au evoluat pe teritoriul țării noastre. Astfel, pentru o mai bună înțelegere a acestei cronologii am socotit necesar ca în prima parte a lucrării să luăm în discuție cele două tabele cu datele de radiocarbon de care dispunem, precizând totodată poziția stratigrafică (așezare, nivel, complex) și compoziția eșantioanelor, precum și apartenența lor culturală, după care vom comenta cel de-al treilea tabel care se referă la cronologia glaciară alpină,

¹ Mulțumim și pe această cale profesorului american Kenneth Honea de la Northern Illinois University, venit la specializare în țara noastră, care în anii 1977 și 1982 ne-a înlesnit efectuarea la laboratoarele de C_{14} din Dallas, Cambridge și Groningen a unor probe prelevate din așezările paleolitice de la noi. Domnia sa a realizat aceste analize pe baza fondurilor oferite de Fundation Dean's Northern Illinois University, Dekalb, Illinois (S.U.A.).

Profesorul Kenneth Honea a participat la prelevarea probelor din următoarele stațiuni: Ostrovu Corbului și Ripiceni (în 1977), Erbiceni, Mitoc-Malu Galben, Ceahlău-Dirșu și Ohaba Ponor (în 1982).

² Siglele care însoțesc numerele buletinelor de analiză menționate în tabele aparțin laboratoarelor:

GX — Krueger Enterprises, Inc. Geochron Laboratories Division, Cambridge, Massachusetts (S.U.A.).

SMU — Southern Methodist University, Dallas, Texas (S.U.A.)

Bln — Berlin (R.D.G.)

GrN — Groningen (Olanda)

Amintim totodată că, în lucrarea de față, toate datele de C_{14} au fost prezentate conform deciziei celei de-a IX-a conferințe internaționale a radiocarbonului ținută în iulie 1976 în S.U.A., cu valoarea lor BP (Before Present). Ca atare, data BC (i.e.n.) se va obține prin scăderea a 1950 ani — anul 1950 fiind anul zero de referință al C_{14} (cf. G. Delibrias J. Ewin, J. et Y. Thommeret, BSPF, 73, 1976, 9, p. 268—269).

corelată atît cu scara paleoclimatică a Pleistocenului european, cît și cu succesiunea, pe temeiuri stratigrafice și date de C_{14} a diverselor culturi începînd cu cele din paleoliticul inferior și sfîrșind cu mezoliticul. În partea a doua a lucrării vom căuta să încadrăm cronologia absolută, bazată pe date de radiocarbon a perioadei cuprinse între musterian și mezolitic în contextul cronologiei paleoliticului central-est și sud european. Astfel, zona delimitată între 10° și 30° longitudine estică și respectiv 36° și 50° latitudine nordică pare a reprezenta acel teritoriu în cadrul căruia diferitele culturi aparținînd unor faciesuri regionale sau unor complexe mai largi s-au întrepătruns ori s-au influențat.

Observații asupra datelor de C_{14} de care dispunem în prezent pentru așezările paleolitice și mezolitice din România (vezi tabelele I—II).

Înainte de a trece la discutarea rezultatelor buletinelor de analiză este necesar să facem cîteva precizări.

În primul rînd trebuie să relevăm faptul că pentru unele niveluri de locuire dispunem de mai multe date executate fie la același laborator, fie la laboratoare diferite. Se consideră că cele mai bune rezultate sînt cele obținute pe probe de cărbuni de lemn, spre deosebire de cele pe oase arse sau nearse care dau uneori erori. Din acest considerent unele eșantioane nu au putut fi prelucrate complet din cauza conținutului scăzut de carbon. De asemenea, întîlnim și situații în care rezultatele ne apar cu totul neverosimile, am putea spune anormale, datorită atît contaminării probelor, cît mai ales discontinuității sau remanierii sedimentelor respective.

În cele două tabele în care vîrstele absolute sînt prezentate pe așezări în ordine cronologică (începînd cu musterianul) nu au fost inserate acele numere de buletine ce nu ne-au putut oferi, din lipsă de conținut minim de carbon, nici o dată.

Pentru cunoscuta așezare Ripiceni-Izvor (vezi tabelul I) dispunem de nouă date din care opt se referă la locuirile musteriene, iar una la cea aparținînd nivelului aurignacian ³. Astfel, prima probă ridicată în campania din 1964 dintr-o vatră a nivelului II musterian și care ne indică vîrsta de peste 36 950 BP ne pare, din păcate, destul de imprecisă. În schimb, pentru nivelul III, atribuit aceluiași facies al musterianului tipic de debitaaj Levallois avem două date. Vîrsta de $46\,400 \pm_{-2\,900}^{+4\,700}$ BP obținută pe o probă prelevată dintr-o vatră situată la limita superioară a acestui nivel poate fi considerată ca cea mai timpurie cunoscută pînă acum pentru o locuire musteriană descoperită pe teritoriul României și am putea-o socoti chiar printre cele mai vechi din zona discutată.

Pentru nivelul IV din aceeași stațiune, aparținînd faciesului musterian de tradiție acheuleană de debitaaj Levallois sîntem în posesia a cinci date din care patru au fost efectuate de prestigiosul laborator din Groningen. Ele indică vîrste apropiate cuprinse între $44\,800 \pm_{-1100}^{+1300}$ BP (partea inferioară a nivelului) și $40\,200 \pm_{-1000}^{+1100}$ BP (pentru partea superioară a

³ Al. Păunescu, M. Cărciumaru, SCIVA, 27, 1976, 1, p. 5—21; Kenneth Honea, AJA, 85, 1981, 4, p. 483—484; idem, SCIVA, 33, 1982, 2, p. 216—219; Al. Păunescu, SCIVA, 34, 1983, 3, p. 187—195. După informațiile prof. Kenneth Honea eșantioanele care conțin fildeș de mamut prelevate în campania din 1977 din nivelurile musteriene I—II vor fi prelucrate la laboratorul american prin metoda datării cu acceleratorul de particule (PA D).

Table I: Date C₁₄ privind paleoliticul mijlociu și superior din România

Așezare, (comună, județ) denumirea punctului	Autorul și anul săpăturii	Poziție stratigrafică a probei prelevate (nivel, strat, complex, valtră, atelier)	Compoziția materialului recoltat	Laborator, numărul buletinului	Vârsta B P	Încadrare culturală	Observații
RIPICENI (jud. Botoșani) punct RIPICENI-IZVOR	AL. PAUNESCU, 1964	Proba 3; supr. I-95-8,75- -8,85m - valtră situată la limita superioară a niv. II	Cărbune, lemn, oase arse	Bin-811	> 36950	MUSTERIAN tipic	Vîrstă imprecisă
		Proba 5A (3772); supr. II-1-75 6-8m - valtră situată la limita superioară a niv. III	Oase arse, cărbune, lemn	GrN-11230	+4700 -2900	MUSTERIAN tipic	
		Idem	Cu extract de alcalii (eșan- on de control)	GrN-11571	+5000 -1200	Idem	
	AL. PAUNESCU 1977	Proba 4; supr. II-V 16-7,10m - valtră complex locuire din partea inferioară a niv. IV	Oase arse, cărbune, lemn, cenusă	GrN-9207	+4360 -1000	MUSTERIAN de tradiție eche- leană	
		Proba 5; supr. II-210-11-7,30m valtră situată în partea inferi- oară a niv. IV	Oase arse, cărbune, lemn, cenusă	GrN-9208	+4480 -1100	Idem	
		Proba 6; supr. II-29-7,30m - valtră situată în partea inferi- oară a niv. IV	Oase arse, cărbune, lemn, cenusă	GrN-9209	+4250 -1100	Idem	
		Proba 7; supr. II-215-16 -6,60-6,68m - valtră complex locuire (adăpost) din partea su- perioară a niv. IV	Cărbune, lemn, oase arse	GrN-9210	+4200 -1000	Idem	
	AL. PAUNESCU, 1964	Proba 2; supr. II-P12-13- -6,70m - valtră situată în par- tea superioară a niv. IV	Cărbune, lemn, oase arse	Bin-810	28780 ± 2000	Idem	Vîrstă incorectă
		Proba 1; supr. II-D11-4,10m - valtră situată în partea superi- oară a niv. I (Ib)	Cărbune, lemn, cenusă	Bin-809	28420 ± 400	AURIGNACIAN TIMPURIU (cea de a II-a etapă)	
RÎȘNOV (oraș, jud. Brașov) punct PEȘTERA GURA CHEII	AL. PAUNESCU, 1982	Proba 1A-I-B; SIJ3-4-1,20- -1,27m - valtră situată la limi- ta superioară a niv. II (IIb)	Cărbune, lemn, cenusă	GrN-11619	+2970 -1460	MUSTERIAN TIRZIU	
QHABA-PONOR (com. Pui, jud. Hunedoara) punct PEȘTE- RA BOROU MARE	AL. PAUNESCU, 1982	Proba 6A-E-B; casele 3-1,70- -1,80m - valtră situată la baza niv. III (IIIa)	Cărbune, lemn, cenusă, pămînt ars.	GrN-11618	+4500 -2900	MUSTERIAN (variantă regională a faunei din Charentien).	
		Proba 1-4; casele 1-2-1,48- -1,55m - valtră situată în partea superioară a niv. III (IIIb)	Cărbune, lemn, cenusă	GrN-11617	> 41000	Idem	
CEAHLĂU (com. Ceahlău, jud. Neamț) punct DÎRȚU	AL. PAUNESCU 1982	Proba 4A-4-B; casele 14-1,68- -1,71m - valtră din partea inferi- oară a niv. I	Cărbune, lemn	GX-9415	+2545 -2850	AURIGNACIAN (etapă mijlocie de început)	
MITOC (jud. Botoșani) punct MALU GÂLBEN	V. CHIRICA, 1982	Proba 9A-B5-7,10m - complex locuire (valtră, atelier, cioplire) niv. II	Cărbune, lemn	GX-9418	26700 ± 1040	GRAVETIAN ORIENTAL (eta- pă timpurie?)	Vîrstă discuta- bilă (luată cu rezervă)
	V. CHIRICA, 1980	Proba 2; C2-7,00m - valtră nivel III	Cărbune, lemn și sol (loess)	GX-8503	20945 ± 850	GRAVETIAN (etapă mijlocie)	Sediment remani- at, probă probabil contaminată.
	V. CHIRICA, 1982	Proba 20A-B; A4-6,80m - valtră niv. III	Cărbune, lemn	GX-9423	+17300 -670	Idem	Idem
		Proba 12A-B; C6-6,60m - valtră niv. IV	Cărbune, lemn	GX-9420	22050 ± 1250	Idem	Idem
		Proba 16; C6-6,60m - niv. IV	Oase arse	GX-9429	+19900 -930	Idem	Idem
		Proba 6; F5-6,40m - complex locuire - niv. IV	Cărbune, lemn și sol (loess)	GX-8725	> 29700	Idem	Idem
		Proba 5; D3-6,10m - complex locuire - niv. V	Cărbune, lemn și sol (loess)	GX-8724	19910 ± 990	Idem	Vîrstă probabil corectă
		Proba 23; G7-5,60m - complex locuire - niv. VI	Oase arse	GX-9425	24620 ± 650	GRAVETIAN (etapă evolutivă?)	Sediment remaniat vîrstă incorectă
		Proba 22; G7-5,60m - complex locuire - niv. VI	Cărbune, lemn	GX-9424	> 21000	Idem	Idem
		Proba 3; B6-5,00m	Cărbune, lemn și sol (loess)	GX-8723	> 33000	GRAVETIAN (?)	Idem
LESPEZI (com. Gîrleni, jud. Bacău) punct LUTĂRIE	M. BITIRI, V. CAPITANU, 1984	Proba 4; SIII-H7-3,80m valtră niv. V	Cărbune, lemn	Bin-808	18020 ± 350	GRAVETIAN (etapă evolutivă?)	Sediment remaniat, probă con- taminată, vîrstă incorectă
		Proba 2; SIII-D-E11-12-2,30m valtră niv. III	Cărbune, lemn	Bin-806	18110 ± 300	Idem	Idem
		Proba 1; SIII-D10-1,80m - valtră niv. III	Cărbune, lemn	Bin-805	17620 ± 320	Idem	Vîrstă probabil corectă

aceluiași nivel). O altă vîrstă realizată de laboratorul din Berlin (Bln — 810) nu poate fi luată în discuție, ca fiind prea recentă în raport cu celelalte. În schimb, pentru partea superioară a primului nivel aurignacian timpuriu (I b) dispunem de o singură dată cea de $28\,420 \pm 400$ BP care poate fi considerată ca verosimilă. Din peștera Gura Cheii-Rîșnov nu avem decît o singură dată obținută pe baza unui eşantion prelevat dintr-o vatră aflată la limita superioară a stratului mustertian (niv. II b) și care situează sfîrșitul locuirii de aici în mustertianul tîrziu ($29\,700 \pm_{1400}^{1700}$ BP).

Din cunoscuta peșteră Bordu Mare de la Ohaba-Ponor dispunem de două buletine de analiză. Unul din ele datează vatra de la baza nivelului III mustertian (III a) la $39\,200 \pm_{2900}^{4500}$ BP, iar altul care indică o vîrstă ce depășește cifra de $41\,000$ BP se referă la o vatră situată în partea superioară a aceluiași nivel (III b).

Pentru locuirile aparținînd paleoliticului superior sîntem în posesia a numeroase date de radiocarbon. Astfel, nivelul I din așezarea Ceahlău-Dîrțu⁴, atribuit tipologic unei etape mijlocii de început a aurignacianului are o vîrstă de $25\,450 \pm_{2850}^{4450}$ BP.

Pentru nivelurile gravetiene din stațiunea Mitoc-Malu Galben există în prezent un număr de 16 buletine din care cinci nu au putut fi datate din cauza conținutului insuficient de carbon și oase a probelor prelevate⁵.

Ținînd seama de stratigrafia acestei așezări, în care s-au făcut simțite o serie de procese de remaniere a sedimentelor, V. Chirica face unele observații interesante referitoare la cronologia locuirilor gravetiene de aici pe baza datelor de radiocarbon. În primul rînd vîrstele contradictorii pentru eşantioanele prelevate la adîncimea de $5,15-5,40$ m confirmă observațiile anterioare privind intensă acțiune de remaniere a sedimentului de sub orizontul negru al solului actual și în care s-au găsit piese de silex sporadice, ușor rulate, provenind, se pare, dintr-o așezare mustertiană apropiată, cea de la Valea Izvorului. Pentru vîrstele nivelurilor de locuire VI—III există, de asemenea destul de multe neconcordanțe. Astfel, pentru nivelul VI, cele două buletine ne indică vîrste mai vechi decît cea a nivelului V (subjacent) a cărei dată de $19\,910 \pm 990$ BP ar putea fi corectă. De asemenea, cele trei datări ale nivelului IV ne-au oferit vîrste mai mari (mai vechi) decît cele ale nivelului subjacent (III).

În privința datei de $26\,700 \pm 1\,040$ BP a nivelului II care ar reprezenta după V. Chirica un gravetian probabil timpuriu trebuie luată cu multă rezervă mai ales dacă ținem seamă de celelalte rezultate de radiocarbon și de faptul că ea este deocamdată unica dată de care dispunem.

O altă așezare gravetiană, cea de la Lespezi, ne-a oferit trei datări, din care cea atribuită nivelului II ($17\,620 \pm 320$ BP) ar putea fi corectă.

⁴ O altă probă (nr. 5) prelevată din același nivel I care conținea oase în cantitate insuficientă nu a putut fi datată (cf. buletin GX—9416).

⁵ V. Chirica, SCIVA, 35, 1984, 1, p. 74—79. Buletinele nedatate poartă numerele: GX—9419; GX—9421; GX—9426—9427—9428). După V. Chirica neconcordanțele dintre diferitele vîrste ale locuirilor gravetiene s-ar datora și înclinării sedimentelor, înclinări existente atît pe direcția N—S (5°) cit și VNV—ESE (15°).

În schimb, celelalte două, una privind nivelul III (Bln—806) și alta nivelul V (Bln—808), ne apar contradictorii. Nu este exclus ca întregul sediment de sub nivelul II să fi suferit acțiuni mai mult sau mai puțin intense de remaniere, ceea ce a dus la contaminarea vetrelor. Așa s-ar putea explica vîrsta nivelului inferior (V) care ne indică o dată mai recentă decît cea a nivelului superior (III) ⁶.

Pentru nivelul IV al stațiunii Crasnaleuca — punctul Staniște-Lutăria ⁷, aparținînd după M. Brudiu gravetianului, avem o singură datare, cea de $19\,460 \pm 220$ BP care ni se pare corectă, deși și aici, ca și la Mitoc-Malu Galben, sedimentele au fost afectate de diverse procese de remaniere (vezi tabelul II).

Una dintre cele mai importante așezări din paleoliticul superior de pe valea Bistriței moldovene este cea de la Bistricioara-Lutărie ⁸. Pentru primele patru niveluri de aici dispunem de un număr de zece buletine din care patru aparțin nivelului I aurignacian (o etapă mijlocie mai dezvoltată decît cea de la Ceahlău-Dîrțu), iar restul buletinelor nivelurilor II—III—IV gravetiene (cîte două date pentru fiecare nivel).

Ne reține atenția faptul că trei vîrste ale nivelului I ne indică cifre oarecum apropiate, cuprinse între $23\,560^{+1150}_{-950}$ BP; $24\,100 \pm 1300$ BP și $24\,760 \pm 170$ BP.

Cea de-a patra reprezintă o vîrstă mai timpurie în raport cu celelalte, fapt care ne permite s-o considerăm incorectă.

Primul nivel gravetian din această stațiune (niv. II) atribuit unei etape timpurii de sfîrșit, oscilează ca vîrstă între $23\,450^{+2000}_{-1450}$ BP și $20\,300 \pm 1300$ BP. Următorul nivel (III) aparținînd unei etape mijlocii a gravetianului se desfășoară între $20\,995 \pm 875$ BP și $18\,800 \pm 1\,200$ BP. Pentru cel de-al patrulea nivel de la Bistricioara, considerat ca reprezentînd o etapă evoluată a gravetianului, dispunem de două buletine din care unul, executat de laboratorul din Groningen indică, credem, vîrsta corectă ($16\,150 \pm 350$ BP).

Dintre stațiunile epipaleolitice, cea mai interesantă este cea din adăpostul de la Dubova-Cuina Turcului, situată în zona Porților de Fier. Pentru cele două straturi de locuire de aici (I—II) atribuite tardi-gravetianului de aspect mediteranean, dispunem de trei datări (două pentru stratul inferior și una pentru cel superior) ⁹. Vîrsta stratului I este cuprinsă între $12\,600 \pm 120$ BP și $12\,050 \pm 120$ BP, iar cea a stratului II indică cifra de $10\,125 \pm 200$ BP.

După cum se știe în aceeași zonă a Porților de Fier a fost documentată în mai multe așezări cultura de tip Schela Cladovei.

Din cele nouă date de C₁₄ de care dispunem pentru această cultură mezolitică două din ele provin din stațiunea Ogradena-Icoana, una de la Ogradena-Răzvrata, două de la Ostrovu Banului-Gura Văii și patru din așezarea Ostrovu Corbului.

⁶ M. Bitiri și Viorel Căpitanu, *Carpica*, 1972, p. 39—68.

⁷ M. Brudiu, *SCIVA*, 31, 1980, 2, p. 425—443.

⁸ C.S. Nicolăescu-Plopșor, Al. Păunescu, Floarea Mogoșanu, *Dacia*, N.S., 10, 1966, p. 36—47. În urma săpăturilor din 1980—1983 s-a putut constata că nivelul II de la Bistricioara aparține unei prime etape de locuire gravetiană și nu unui aurignacian superior (pregravetian) așa cum s-a crezut.

⁹ Al. Păunescu, *SCIV*, 21, 1970, 1, p. 3—39; idem, *Tibiscus*, 5, (1978), Timișoara, 1979, p. 11—28.

Tabel II: Date C14, privind paleoliticul superior și mezoliticul din România

Așezare, (comună, județ) denumirea punctului	Autorul și anul săpăturii	Poziția stratigrafică a probei prelevate (nivel, strat, com- plex, vatră, atelier...)	Compoziția materialului recoltat	Laborator, numărul buletinului	Vârsta B P	Încadrare culturală	Observații
CRASNALEUCA (com. Coșușca, jud. Boțoșani, punct: STANIȘTE-LUTĂRIA)	M. BRUDIU, 1974	Proba f; supr. I - 6,50-6,75m - vatră - niv. II	Cărbune, lemn, pământ ars	Bln - 1443	19460 ± 220	GRAVETIAN (etapă mijlocie)	
BISTRICIODARA (com. Ceahlău, jud. Neamț) punct LUTĂ- RIE	AL. PĂUNESCU, 1980	Proba 1 (Pr. 17); casele H/II, - 1,95-2,20m - vatră din complex locuire situat în partea inferioară a niv. I	Cărbune, lemn, cenușă, oase arse	GrN - 10529	24100 ± 1300	AURIGNACIAN (etapă mijlocie de sfârșit)	
		Idem	Oase	GrN - 11506	24760 ± 170	Idem	
	AL. PĂUNESCU, 1981	Proba 8 (Pr. 23B); casele I/II - 3c - casele J/II - 1c - 1d - 2,00- 2,15m - vatră situată spre baza niv. I	Cărbune, lemn, oase, sol	GX - 2844	27350 ± 2100 - 1500	Idem	Vârsta incorectă
		Idem	Oase	GX - 3845 - G	23550 ± 1150 - 380	Idem	
	AL. PĂUNESCU, 1980	Proba 3 (Pr. 21B); casele I/II - 1c - 2c - 1,35-1,45m - vatră situ- ată în partea superioară a niv. II	Cărbune, lemn și sol	GX - 8728	20300 ± 1300	GRAVETIAN (etapă timpurie r. n. a.)	
		Proba 4 (Pr. 10); casele G/II - 1,50-1,65m - partea inferio- ară a niv. II	Oase	GX - 8727 - G	23450 ± 2000 - 1450	Idem	
	AL. PĂUNESCU, 1981	Proba 6 (Pr. 20B); casele I/II - 1a - 1b - 1,22m - vatră situa- tă în partea inferioară a niv. III	Cărbune, lemn și sol (loess)	GX - 8729	20955 ± 875	GRAVETIAN (etapă mijlocie)	
		Proba 5 (Pr. 19B); casele I/II - 1a - 1b - 1c - 1,08-1,18m - vatră situată în partea superioară a niv. III	Cărbune, lemn și sol (loess)	GX - 3128	18900 ± 1200	Idem	
	AL. PĂUNESCU, 1980	Proba 2 (Pr. 5); casele G/II - - 0,87-0,96m - vatră situată în partea inferioară a niv. IV	Cărbune, lemn, cenușă, pământ ars.	GrN - 10528	16150 ± 350	GRAVETIAN (etapă evolută)	
		Proba 7 (Pr. 13); casele G/II - 0,95- - 1,03m - vatră situată în partea inferioară a niv. IV	Cărbune, lemn și sol (loess)	GX - 8730	19055 ± 525	Idem	Vârsta incorectă
DUBOVA (jud. Mehedinți) punct ADAPOSTUL SUB STINCA CUIUNA TURCULUI	AL. PĂUNESCU, 1968	Proba 3; casele D - 6,20-6,40m vatră situată la baza stratului I	Cărbune, lemn, cenușă	Bln - 804	12050 ± 120	TARDIGRAVETIAN de aspect medite- ranean (EPIPALEO- LITIC)	
		Proba 2; casele B - 5,80-5,95m vatră situată la baza stratului I	Idem	Bln - 803	12600 ± 120	Idem	
		Proba 1; interm. A - 3,68-3,95m - vatră situată la baza stratului II	Cărbune, lemn, cenușă, oase arse	Bln - 802	10125 ± 200		
OGRADENA (jud. Mehedinți) punct ICOANA	V. BORONEANȚ, 1967	Proba 6; SIV - 2,10m - vatră - complex locuire (border) niv. II	Cărbune, lemn.	Bln - 1077	3265 ± 100	Cultura de tip SCHELA CLADOVEI	Probă probabil con- firmată, vîrstă probabil incorectă
		Proba 8; SIV - 0,50m - vatră niv. II	Idem	Bln - 1078	8605 ± 250	Idem	Probă confirma- tă, vîrstă incorectă
		Proba 11; vatră complex locuire (border) niv. II	Idem	Bln - 1157	7690 ± 70	Cultura de tip SCHELA CLADOVEI (MEZOLITIC)	
OGRADENA (jud. Mehedinți) punct RAZVRATA	V. BORONEANȚ, 1967						
GURA VAIL (localitate componentă a municip. DROBETA-TURNU SEVERIN jud. Mehedinți) punct OSTROVU BANULUI	V. BORONEANȚ, 1966	Proba 19; SIV/1-2 - vatră 2 complex locuire semiborder niv. III	Idem	Bln - 1080	8040 ± 160	Idem	
		Proba 17-18; SIV/2 - vatră complex locuire semiborder niv. III	Idem	Bln - 1079	7565 ± 100	Idem	
OSTROVU CORBULUI (com. Hinova, jud. Me- hedinți) punct BOTUL CLUCIULUI	AL. PĂUNESCU, 1977	Proba 2; SIV/1a - 4,02-4,12m vatră situată în partea mijlocie a niv. II	Cărbune de lemn, oase arse	SMU - 588	7827 ± 237	Idem	Vârsta probabil incorectă
		Proba 1; SIV/1a - 4,50-4,53m - vatră situată la baza niv. I	Idem	SMU - 587	8093 ± 237	Idem	Vârsta incorectă
	AL. PĂUNESCU, 1978	Proba 3; SIV/5c - 4c - 4,20-4,39 m - vatră situată în partea infe- rioară a niv. I	Idem	Bln - 2135	7710 ± 80	Idem	
		Idem	Idem	Bln - 2135 A	7695 ± 80	Idem	
ERBICENI (jud. Iași) punct SUB BUDAI ÎN FINAȚUL DE PE ȘES	AL. PĂUNESCU, 1982	Proba 1-2; SIII/3-4 - 1,43 - 1,55m - partea inferioară a stratului I	Oase	GX - 9417	7950 ± 215	TARDENAZIAN (MEZOLITIC)	

Cele două vîrste atribuite de V. Boroneanț nivelului II de la Ogradena-Icoana par a proveni din probe prelevate din vetre contaminate, ceea ce ne determină să le considerăm ca nesigure. Dacă una din ele poate fi socotită ca incorectă, cea de a doua care indică cifra de 8265 ± 100 BP trebuie luată totuși cu multă rezervă¹⁰.

O vîrstă probabil destul de corectă este cea pe care ne-a oferit-o nivelul II din așezarea de la Ogradena-Răzvrata (7690 ± 70 BP), punct situat la cîteva sute de metri în amonte de cel denumit Icoana¹¹.

Pentru nivelul III de la Ostrovu Banului-Gura Văii¹², dispunem de două date care încadrează această locuire între 8040 ± 160 BP și 7565 ± 100 BP.

O ultimă așezare de tip Schela Cladovei este cea de la Ostrovu Corbului unde s-au identificat două niveluri de locuire. Cele două probe prelevate din primul nivel ne-au oferit trei buletine de analiză. Două din ele obținute din același eșantion indică date foarte apropiate (7695 ± 80 BP și 7710 ± 80 BP), iar alta ne oferă o vîrstă mai veche de 8093 ± 237 BP pe care o considerăm ca nesigură.

Pentru cel de-al doilea nivel¹³ de aici nu avem decît o singură datare pe care o socotim totuși incorectă deoarece indică o vîrstă mai veche în comparație cu cele două date amintite aparținînd nivelului I subjacent.

În sfîrșit, dintre relativ numeroasele stațiuni mezolitice atribuite tar-denoasianului, nu dispunem decît de o singură dată de C_{14} .

Este vorba de vîrsta pe care ne-a oferit-o eșantionul prelevat din stratul I de la Erbiceni și care indică cifra de 7850 ± 215 BP.

Unele considerații privind cronologia glaciară alpină în corelație cu scara paleoclimatică a Pleistocenului european (vezi tabel III).

Cu toate discuțiile purtate de către cuaternariști în stabilirea limitei Pliocen-Pleistocen, totuși nu s-a ajuns la un consens în această privință, ea rămînînd destul de imprecisă¹⁴. După unii specialiști limita inferioară a

¹⁰ V. Boroneanț, PZ, 45, 1970, 1, p. 12, 18; idem, Dacla, N.S., 17, 1973, p. 8—9; idem, în *Studii de istorie și teorie militară*, București, 1980, p. 16; idem, Veröffentlichungen des Museum für Ur- und Frühgeschichte, Potsdam, 14/15, 1980, p. 292. Autorul mai menționează pentru această locuire încă două date de C_{14} : 8070 ± 130 și 7660 ± 110 fără însă a specifica laboratorul, numărul de buletin și dacă datele sînt BP sau BC. Singura mențiune care se face referitor la aceste vîrste este că ele au fost executate la laboratorul din Bonn (Institut für Bodenkunde der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität). Amintim că din punct de vedere stratigrafic la Ogradena-Icoana există următoarea succesiune de locuire: a) nivel I — tardigravetian, o etapă foarte posibil imediat următoare ultimei locuri (strat. II) de la Cuina Turcului; b) nivel II — cultura de tip Schela Cladovei; c) nivel III — neolitic Starčevo-Criș; d) nivel IV — feudal.

¹¹ V. Boroneanț, PZ, 45, 1970, 1, p. 18; idem, Dacia, N.S., 17, 1973, p. 8. Mulțumim și pe această cale lui V. Boroneanț pentru datele de C_{14} puse la dispoziție. Stratigrafic, în punctul Răzvrata s-au identificat două niveluri: a) nivel I — tardigravetian — o etapă identică cu cea din punctul Icoana (niv. I); b) nivel II — cultura de tip Schela Cladovei.

¹² V. Boroneanț, în *Studii de istorie și teorie militară*, București, 1980, p. 16; idem, Veröffentlichungen des Museum ..., p. 292. Stratigrafic în așezarea de la Ostrovu Banului s-au identificat următoarele depuneri de locuire: a) nivelurile I—II — tardigravetian; b) nivelul III (a—b) — cultura de tip Schela Cladovei; c) nivel IV — Starčevo-Criș; d) nivel V — Hallstatt.

¹³ Kenneth Honea, AJA, 85, 1981, 4, p. 484—485; idem, SCIVA, 33, 1982, 2, p. 219—220.

¹⁴ Pentru întreg capitolul privind cronologia glaciară alpină în corelație cu scara paleoclimatică cf.: Henry de Lumley, în *La Préhistoire Française* (sub direcția lui H. de Lumley), I, Paris 1976, p. 5—21; H. de Lumley, Josette Renault-Miskovsky, Jean Claude Miskovsky și Jean Gullaine, în *La Préhistoire Française*, II, Paris, 1976, p. 3—16 (vezi și tabelul cronologic); F. Bordes, *Archives de l'Institut de Paléontologie Humaine*, Paris, 1954, 472 p.; idem, L'Anthropo-

Tabel III: Încercare de corelare a secvențelor culturale cu stratigrafia paleoliticului și mezoliticului din România în cadrul cronologic al Cuaternarului European

[illegible]

Cuaternarului s-ar situa spre 1 800 000 ani adică la începutul episodului pozitiv Olduvai, episod ce ar corespunde oarecum primei mari deteriorări climatice pusă în evidență de faunele marine din Mediterana. După alți specialiști această linie s-ar plasa ceva mai târziu, spre 1 600 000 ani.

Prima și cea mai lungă perioadă a Cuaternarului, *Pleistocenul* ar fi cuprinsă deci între 1 800 000 sau 1 600 000 ani și aprox. 10 200 BP.

După unii cercetători Pleistocenul s-ar încheia puțin mai devreme, pe la 11 800 BP.

În cadrul cronologiei glaciare alpine Pleistocenul a fost divizat în trei perioade mai mici: A) Pleistocenul inferior cuprinde răstimpul de la începutul Cuaternarului până la baza Cromerianului (la circa 700 000 ani), incluzând atît perioada de încălzire climatică (Günz-Donau), cît și cea de răcire corespunzînd Günzului (între aprox. 1 200 000 — 700 000 ani).

Se consideră că începutul Pleistocenului inferior final ar fi posterior faunelor clasice ale Villafranchianului superior.

b) Pleistocenul mijlociu s-a desfășurat pe perioada care începe cu baza Cromerianului (Günz-Mindel, circa 700 000 — 650 000) și sfîrșește cu începutul Eemianului (Riss-Würm) pe la aproximativ 120 000. În acest interval s-au succedat două perioade de răcire climatică: Mindel și Riss. Prima (între circa 650 000 — 350 000) cuprinde două subfaze reci, separate de o fază de încălzire cunoscută sub denumirea de Intermindel. Între prima și a doua perioadă rece (Riss) a existat o relativ scurtă (aproximativ 50 000 ani) perioadă de încălzire, Mindel-Riss. Acestea îi succede cea de-a doua perioadă rece, Riss-ul, care, cu subfazele sale reci intercalate de altele mai calde, se încheie odată cu începutul Riss-Würmului.

c) Pleistocenul superior reprezintă, după Congresul INQUA de la Christchurch din 1973, acea perioadă ce s-a desfășurat între baza Eemianului și Holocen (sau Postglaciar) cuprinzînd deci o perioadă scurtă de încălzire (Riss-Würm între 120 000 — 80 000) și ultimul glaciar Würm.

Cronologia Würmului. Pentru o mai bună înțelegere a scării cronostratigrafice würmienes-a pornit de la ideea că variațiile climatice s-au manifestat diferit în Europa. Astfel, celor patru stadii ale Würmului din Franța, stabilite de F. Bordes în 1954, li s-au căutat o echivalență a subdiviziunilor în trei stadii Würmiene în Europa Centrală.

Este necesar să spunem că, pentru variațiile climatice din ultima parte a Würmului s-a folosit secvența socotită mai completă, realizată în 1977 de către Arlette Leroi-Gourhan și Josette Renault-Miskovsky pentru

logie, 61, 1957, p. 572—573; idem, *L'Anthropologie*, 62, 1958, p. 160—166; Arlette Leroi-Gourhan și Josette Renault-Miskovsky, *Supplément — Bulletin de l'Association Française pour l'étude du Quaternaire*, 47, 1977, p. 37—48; Arlette Leroi-Gourhan, *Studia Geologica Polonica*, 52, 1977, p. 249—261; Josette Renault-Miskovsky, *La position taxonomique et chronologique des industries à pointes à dos autour de la Méditerranée Européenne (Siena, 3—6 novembre, 1983 — Colloque international)*, Siena, 1983 (pré tirage), p. 29—35; Karel Valoch, *Current Anthropology*, 9, 1968, Chicago, p. 351—390; Marcel Otte, *Le Gravettien en Europe Centrale (Dissertationes Archaeologicae Gandenses, vol. XX)*, I—II, Brugge, 1981, p. 28—34; J. Barta și L. Bănescu, *Archaeological research in Slovakia (Xth international Congress of Prehistoric and Protohistoric Sciences, Mexico, 19—24 october 1981)*, Nitra, 1981, p. 11—27 (vezi și fig. 1 — tabel cronologic). I.K. Ivanova, în *Moldova I, Uniknoe musterskoe poselenie na Srednem Dnestre*, Moscova, 1982, p. 188—235 și fig. 13 și 15; Marin Cărlumaru, *Mediul geografic în Pleistocenul superior și culturile paleolitice din România*, București, 1980, p. 12—43; P. Samsoni, *Geologica Romana*, 14, Roma, 1975, p. 281—285 (vezi și tabele cronologice 1—6).

Europa occidentală, întocmită pe baza analizelor palinologice și corelată cu datele de C₁₄. Pentru zona Europei Centrale la care se include și teritoriul României, s-au putut identifica următoarele stadii Würmiene :

Stadiul inferior (= Würm I) pare a corespunde unei perioade destul de lungi, cuprinsă între circa 80 000 — 37 000 BP și în care s-au sesizat unele oscilații temperate relativ scurte cum ar fi : Amersfoort, Brörup, Odderade, Moershoofd (?) (Poperinge) și Hengelo (Podhradem).

Stadiul mijlociu (= Würm II), reprezintă se pare o perioadă mai scurtă în comparație cu prima, ea desfășurându-se între circa 37 000 — 27 000 BP și în care s-au sesizat scurte oscilații temperate cum ar fi : Arcy (Denekamp), (Briansk) și Kesselt (Stillfried B).

Stadiul superior (= Würm III), mai riguros decât precedentul, cuprinde perioada pînă pe la 16 500 — 17 000 BP, încheindu-se cu dubla oscilație climatică Laugerie-Lascaux. Spre mijlocul acestui stadiu a mai existat o foarte ușoară ameliorare climatică corespunzînd celei denumită Tursac în Franța.

Ultima fază a Würmului superior, cea finală, cunoscută și sub denumirea de *Tardiglaciuar*, pare a se desfășura între circa 16 500 — 17 000 BP și 10 200 BP, caracterizîndu-se prin succedarea a trei faze ușoare de răcire : Dryas I (în cursul căreia s-au sesizat două foarte scurte oscilații mai blînde Angles și Pre-Bölling) Dryas II și Dryas III. Între aceste trei Dryasuri s-au intercalat două faze scurte de încălzire : Bölling și Alleröd.

Este necesar să amintim că stadiul Würm IV după periodizarea franceză ar cuprinde tocmai acest interval între oscilația Lascaux și faza Dryas III.

Holocenul sau postglaciuarul. După unii cuaternariști el ar începe odată cu sfîrșitul ultimei faze de răcire Dryas III, deci pe la circa 10 200 BP. În perioada de început a Holocenului se includ primele două faze climatice de vîrste aproape egale : Preborealul (10 200 — 8 800 BP) și Borealul (8 800 — 7 500 BP), ultima din ele caracterizîndu-se printr-un climat cald și sec care va duce spre începuturile fazei următoare (Atlantic) la un „optimum climatic”.

După alți cercetători limita Pleistocen-Holocen s-ar plasa înaintea primei mari încălziri climatice corespunzînd oscilației Alleröd după cronologia Blytt și Sernander pentru Europa de nord (deci spre 11 800 BP), iar limitele convenționale Pleistocen-Holocen și Tardiglaciuar — Postglaciuar nu ar fi întru totul contemporane, între ele existînd un decalaj de 1 600 ani. Cu alte cuvinte ei admit că Tardiglaciuarul s-ar continua pînă la sfîrșitul fazei Dryas III (deci pînă pe la 10 200 BP).

Considerații asupra stratigrafiei așezărilor și a evoluției culturilor paleolitice și mezolitice din România (vezi tabel. III).

Pleistocenul inferior. Printre asociațiile faunistice descoperite în Bazinul Dacic demne de relevat sînt cele identificate pe valea mijlocie a Oltețului la Tetoiu și Irimești sau cele de pe valea Oltului, la Slatina, Milcovu, Izvoru, corespunzînd faunei Villafranchianului superior. De pildă, asociația faunistică de la Tetoiu (= Bugiulești — punctul Valea lui Grăuceanu) — orizontul inferior (I) cu : *Archidiskodon meridionalis*, *Dicerorhinus etruscus*, *Allchippus athanasiui*, *Eucladoceros* sp., *Trogontherium boissilletti*

dacicum, *Mitilanotherium inexpectatum* etc., precum și cu primatul *Paradolichopithecus geticus* — pare a indica limita pliopleistocenă trasată de specialiști pe la 1 800 000 — 1 700 000 ani, marcînd astfel începutul Cuaternarului de pe teritoriul României¹⁵.

C. S. Nicolăescu-Plopșor și Dardu Nicolăescu-Plopșor disting, în depozitele nisipoase sau nisipos-argiloase în care s-a găsit variatul și bogatul material osteologic amintit unele case care ar indica după felul lor de spargere (măciuci, zdrobitoare, străpungătoare, răzuitoare) o activitate intenționată a unor hominide¹⁶. Este necesar să menționăm totuși că în orizontul cu resturi osoase de aici nu s-au găsit unelte de piatră cioplită.

Paleoliticul inferior. Cele mai vechi unelte de piatră au fost descoperite în partea de vest—nord-vest a Munteniei, mai precis în zona cuprinsă între Argeș și Olt care corespunde Piemontului sau Platformei Cotmenei și cu partea de nord, mai înaltă, a Cîmpiei Române¹⁷. Aproape toate piesele găsite pînă în prezent au fost culese din pietrișurile fluviatile ale văilor din zona amintită ca de pildă: Valea Argeșului (zona Pitești), Mozacului, Dimbovicului, Cotmenei, Oltului (zona Slatina și Fărcașele), Valea Muierii (zona Slatina) și îndeosebi pe valea Dirjovului (zona Valea Mare-Brebeni).

Studiul tehnico-tipologic, ca și cel privind gradul de patină, lustru și rulare mai mult sau mai puțin accentuat al pieselor descoperite în depunerile remaniate ale văilor enumerate mai sus, ne-au îndreptățit să afirmăm că aceste obiecte litice aparțin mai multor culturi care s-au succedat de-a lungul paleoliticului inferior. Este foarte posibil ca seria cea mai veche de unelte (de tipul *choppers*; *chopping-tools*, poliedrelor, discoidelor) cu gradul cel mai pronunțat de patină, lustru și rulare, să aparțină Pleistocenului inferior (propabil etapei timpurii). Această serie veche de unelte ar putea fi atribuită așa-zisei *culturi a galetelor prelucrate*, altădată denumită de specialiști „Pebble Culture”.

În Pleistocenul mijlociu, la formele de unelte specifice acestei străvechi culturi, se adaugă tipuri noi cum ar fi așchiile de tehnică clactoniană, piesele protobifaciale (evolute, se pare, din *chopping-tool*) sau bifacialele de tip abbevillian, ca cele găsite pe Valea Dirjovului sau cele de tip acheulean aflate în pietrișurile văilor Oltului sau Dirjovului.

Este necesar să amintim că în perioada corespunzătoare interglaciului Mindel-Riss se inventează o nouă tehnică de cioplire, cea *Levallois*, care a reprezentat un pas înainte în dezvoltarea prelucrării pietrei¹⁸.

În afara seriilor de piese descoperite în depunerile remaniate, demne de menționat sînt și cele citeva obiecte litice găsite în poziție *in situ* asociate cu resturi de faună fosilă. De pildă, în peșterea Lilieciilor de la Gura Dobrogei, în zona aven care formează intrarea secundară a peșterii, s-a

¹⁵ M.U.Feru, C. Rădulescu, P. Samson, Anuarul Institutului de geologie și geofizică, 59, 1983, p. 164—166. Alte asociații faunistice identificate de aceiași specialiști sînt cele de tip Irimești-Tetoiu (Fintina lui Mitilan) — orizontul mijlociu (II) datate pe la circa 1 600 000 ani și cele de la Tetoiu (Dealul Viilor) — orizontul superior (III) la circa 1 100 000 ani.

¹⁶ C.S. Nicolăescu-Plopșor și Dardu Nicolăescu-Plopșor, *Dacia*, N.S., 7, 1963, p. 9—25; idem, *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 35—36.

¹⁷ Al. Păunescu, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 523—526; C.S. Nicolăescu-Plopșor și Ioan N. Moroșan, *Dacia*, N.S., 3, 1959, p. 17—33; Paul I. Dicu, SCIVA, 30, 1979, 4, p. 575—586; Ion Nania, SCIVA, 23, 1972, 2, p. 235—244; Marin Nica, *RevMuz*, 7, 1970, 5, p. 430—433.

¹⁸ H. de Lumley, *op. cit.*, I, 1, p. 20—21.

descoperit într-un sediment cu microfaună atribuit Mindelului superior un cioplitor bifacial (*chopping-tool*) de silex ¹⁹.

De asemenea, în Bazinul Ciucului superior din extremitatea sud-vestică a comunei Sindominic (jud. Harghita), în depozitul de umplere al uneia din cavitățile aflate în travertinele de aici (nivelul I) s-au găsit, în asociere cu o bogată faună de micromamifere atribuite sfârșitului Mindel-Rissului, câteva piese de cuarțit și gresie silicioasă ²⁰.

Premusterianul. Prin această cultură sau mai bine zis prin culturile Premusteriene înțelegem în general acele industrii de așchii de debitaj Levallois sau non Levallois în care formele vechi de unelte lucrate pe galete (de tipul cioplitoarelor etc.) sau bifaciales se pot întâlni într-un procent mai mic sau mai mare, ori zero, și care s-au dezvoltat în ultima perioadă a paleoliticului inferior ²¹. Originea acestora pare a se situa la începutul Rissului, iar sfârșitul lor ar putea atinge chiar începuturile Würmului inferior ²².

Asemenea unelte pe așchii s-au găsit în aluviunile terasei de la Ripiceni-Izvor (strat. I — prundiș). Este foarte posibil ca o serie de piese (ne referim la seria mai nouă de unelte pe așchii, racloare și bifaciales) în general cu un grad slab de patină, lustru și rulare) descoperite în depunerile remaniate de pe văile amintite să aparțină culturii sau culturilor premusteriene. Tot acestei vremi îi atribuim și așchia rulată de la Valea Lupului-Iași, precum și bifaciala de tip acheulean evoluat culeasă din prundișurile văii Oboga (sat Ipotești, jud. Olt). În afara acestora ar mai fi de amintit și cele două piese găsite în poziție *in situ* asociate cu o faună de mamifere, în nivelul II atribuit Rissului inferior din așezarea menționată de la Sindominic ²³.

Dacă pentru Pleistocenul inferior și mijlociu nu dispunem de nici o vîrstă absolută, toate încadrările culturale făcîndu-se pe alte criterii (tipologice, paleontologice, uneori stratigrafice și chiar prin corelări la distanță), în schimb pentru Pleistocenul superior și începuturile Holocenului sintem în posesia unor date de radiocarbon care ne-au permis o încadrare mai precisă a diverselor culturi ce au evoluat din musterian pînă în tardenoasian.

Paleoliticul mijlociu. Este perioada care se desfășoară în linii generale la începutul Pleistocenului superior corespunzînd în cadrul cronologiei glaciare alpine interglaciarului Riss-Würm și Würmului inferior.

Pe teritoriul României nu pare exclus ca paleoliticul mijlociu, caracterizat prin individualizarea mai multor faciesuri musteriene, la formarea cărora industriile premusteriene au jucat un rol important, să fi început spre sfârșitul Riss-Würmului, dacă nu chiar odată cu începutul Würmului inferior.

El a dăinuit, credem, în zona țării noastre, prin așa-zisul musterian tardiv, pînă în Würmul mijlociu, spre aproximativ 30 000 ani BP așa cum o dovedește locuirea din peșterea Gura Cheii-Rîșnov (29 700⁺¹⁷⁰⁰/₋₁₄₀₀ BP).

Cercetările de pînă acum au arătat că, în unele regiuni geografice ale României, s-au putut identifica pe temeluri tehnico-tipologice și stra-

¹⁹ Al. Păunescu, C. Rădulescu, P. Samson, Travaux de l'Institut de Spéologie „Emil Racovitza”, 21, 1982, p. 55, 59—60.

²⁰ *Ibidem*, p. 60—61.

²¹ Al. Păunescu, SCIVA, 34, 1983, 3, p. 187—195.

²² H. de Lumley, *op. cit.*, I, 1, p. 21.

²³ Al. Păunescu, C. Rădulescu, P. Samson, *op. cit.*, p. 60—61.

tigrafice mai multe faciesuri musteriene care s-au succedat în unele regiuni (cum ar fi Moldova) sau au dăinuit în altele mai multă vreme. Un asemenea facies este cel al musterianului zis *tipic*, de debitaaj Levallois, identificat atît în așezările de peșteră, cît și de terasă. Printre acestea din urmă se numără cel din stațiunea Ripiceni-Izvor. Așa cum s-a arătat, locuirea din partea superioară a nivelului III musterian de aici atinge o vîrstă de $46\ 400 \pm \frac{4700}{2900}$ BP. Un alt facies este cel al musterianului peșterilor carpatine, reprezentînd, se pare, o variantă regională a așa-zisului *Charentien*, documentat prin locuirile din peșterile de la Baia de Fier, Nandru și Ohaba Ponor. Inventarul lor litic constă în mare parte din piese de cuarțit și roci cuarțoase și se caracterizează prin tehnica de cioplire a galetelor, analoagă celei pontiniene.

Din datele de C_{14} de care dispunem pentru nivelul III din peșterea Bordu Mare ($39\ 200 \pm \frac{4500}{2900}$ BP) reiese că acest facies a avut o evoluție destul de lungă, începuturile sale situîndu-se cu cel puțin cîteva mii de ani mai înainte.

Faciesul denticulat (cu unele piese bifaciale) este cunoscut, îndeosebi, în așezările din Dobrogea, fie în apropierea litoralului Mării Negre (Mamaia-sat, Peninsula etc.) fie în zona centrală a acestei provincii (Saligny — Faclia, Peștera etc.). Pînă în prezent, pentru acest facies nu avem nici o datare de radiocarbon. Un alt facies denumit *musterianul de tradiție acheuleană* și de debitaaj Levallois (cu relativ multe bifaciale), documentat prin cele două niveluri (IV și V) de la Ripiceni-Izvor, cunoaște, pentru primul dintre ele, mai multe date de C_{14} . Așa cum am mai arătat, nivelul IV de aici a evoluat pe o perioadă de circa 4500 ani, cuprinsă între $44\ 800 \pm \frac{1300}{1100}$ BP și $40\ 200 \pm \frac{1100}{1100}$ BP.

Din datele exprimate mai sus, reiese că cel puțin pentru o perioadă de timp acest facies s-a dezvoltat paralel cu faciesul musterianului peșterilor din zona intracarpatică.

Paleoliticul superior. S-a desfășurat în Würmul mijlociu și superior. Pe teritoriul țării noastre, începuturile paleoliticului superior s-ar situa între 32 000 — 30 000 BP, ceea ce ar corespunde din punct de vedere paleoclimatic cu începuturile oscilației Arcy.

În evoluția celor două mari culturi, cea aurignaciană și cea gravetiană orientală, s-au putut sesiza stratigrafic mai multe etape de dezvoltare.

Aurignacianul. În unele zone geografice ale României, începuturile acestei culturi pare să se fi dezvoltat paralel cu unul din faciesurile musterianului tardiv din peșterile carpatine, bineînțeles dacă luăm ca verosimilă vîrsta de radiocarbon a nivelului II b din peșterea Gura Gheii-Rîșnov.

În ceea ce privește începuturile aurignacianului de la noi (încă fără date absolute), credem că primul nivel de locuire de la Ceahlău-Cetățica (punctul de pe terasa mijlocie, de 40 m), care cunoaște un inventar litic cu piese de tehnică și formă musteriană (vîrfuri și așchii Levallois, piese bifaciale, racloare), precum și gratoare carenate etc. reprezintă etapa timpurie sau una din etapele vechi ale aurignacianului din Moldova. De asemenea și nivelul I aurignacian (cu cele două orizonturi) de la Ripiceni-Izvor ar putea fi atribuit unui aurignacian timpuriu mai ales dacă ținem

seama atât de poziția stratigrafică cât și de studiul tehnico-tipologic al materialului litic. Dealtfel, orizontul superior (niv. I b) a fost datat la $28\,420 \pm 400$ BP. Dacă această vîrstă este verosimilă, atunci orizontul inferior al aceluiași nivel s-ar putea data în jur de 30 000 BP dacă nu chiar mai devreme.

Pentru cea de-a doua etapă de dezvoltare a aurignacianului, zisă mijlocie, dispunem de mai multe date de C_{14} . Una se referă la locuirea din nivelul I de la Ceahlău-Dîrțu, iar alte trei, pe care le considerăm corecte, la cea din nivelul I de la Bistricioara-Lutărie. Comparînd aceste vîrste, putem spune că locuirea de la Ceahlău-Dîrțu ($25\,450 \pm \frac{4450}{2850}$ BP) este ceva mai veche decît cea de la Bistricioara-Lutărie, a cărei dată mai recentă indică cifra de $23\,560 \pm \frac{1150}{980}$ BP.

Dealtfel și studiul tehnico-tipologic surprinde unele deosebiri între industriile celor două niveluri, ceea ce ne îngăduie să atribuim nivelul I de la Ceahlău-Dîrțu unei etape mijlocii de început, iar pe cel de la Bistricioara unei etape mijlocii, probabil de sfîrșit.

În ceea ce privește ultima etapă de dezvoltare a aurignacianului de la noi (etapa tardivă), nu dispunem pînă acum de nici o dată absolută. Sfîrșitul ei s-ar putea plasa pe la aproximativ 18 000 BP dacă avem în vedere poziția stratigrafică și tipologia uneltelor din unele așezări din Muntenia cum ar fi cea de la Giurgiu-Malu Roșu (niv. I—II) sau cea de la Lapoș (str. I).

Este știut faptul că, pînă în prezent, în Cîmpia Română nu au fost descoperite locuiri aparținînd gravetianului oriental. Este foarte posibil ca gravetianul oriental din Moldova sau Dobrogea să fi evoluat paralel cu aurignacianul tardiv din Cîmpia Dunării.

Gravetianul oriental. Pe baza datelor de C_{14} de care dispunem am putea stabili limita inferioară a gravetianului de pe teritoriul României la circa 23 000 BP ceea ce ar corespunde din punct de vedere paleoclimatic cu sfîrșitul oscilației Tursac. Totuși nu excludem nici posibilitatea ca cea mai timpurie etapă a gravetianului din Moldova să se situeze ceva mai devreme ²⁴.

Dealtfel, în relativ lungă sa evoluție, gravetianul de la noi a cunoscut mai multe etape documentate în unele așezări din Moldova prin niveluri de obicei cu vetre. Una din aceste stațiuni este cea de la Bistricioara-Lutărie. Primul nivel gravetian de aici (niv. II) are o vechime cuprinsă între $23\,450 \pm \frac{2900}{1450}$ și $20\,300 \pm 1300$ BP. În schimb, pentru cea de-a treia etapă de locuire gravetiană reprezentată prin nivelul IV, dispunem de două datări, din care cea care indică vîrsta de $16\,150 \pm 350$ BP poate fi luată, așa cum am mai spus, în discuție. Ea poate fi considerată deocamdată ca cea mai recentă dată atribuită unei etape evolute a gravetianului din Moldova.

Celelalte vîrste de care dispunem, cum ar fi cele de la Mitoc-Malu Galben (niv. V), Lespezi-Lutărie (niv. II), Crasnaleuca-Staniște Lutăria (niv.

²⁴ Așa cum am arătat dacă proba prelevată din nivelul II de la Mitoc-Malu Galben atribuit de V. Chirica gravetianului timpuriu nu a fost contaminată și dacă unica dată oferită de laboratorul Geochron este corectă ($26\,700 \pm 1\,040$ BP) atunci vom fi obligați să plasăm începuturile gravetianului din Moldova între circa 27 700 și 25 700 BP.

IV), în măsura în care sînt corecte, ar putea situa cronologic locuirile gravetiene din stațiunile menționate, în perioada cuprinsă între prima și cea de-a treia etapă de locuire de la Bistricioara-Lutărie, evoluind astfel între aproximativ 21 000 și 16 000 BP. Dealtfel și alte locuiri aparținînd gravetianului evoluat din Moldova sau Transilvania, cum ar fi cea din peștera Gura Cheii-Rîșnov (niv. IV), s-ar fi putut dezvolta în perioada amintită.

Pentru nivelul V de la Bistricioara, reprezentînd cea de-a patra etapă de locuire atribuită gravetianului evoluat, nu sîntem pînă acum în posesia nici unei date de radiocarbon. Unele probe prelevate din vetre n-au fost încă analizate. Probabil această locuire s-ar plasa între circa 16 000—15 000 BP.

În ceea ce privește ultimul nivel de locuire gravetiană (niv. VI) de la Bistricioara putem afirma că, stratigrafic, el se situează într-o depunere gălbui-prăfoasă care se așterne peste un sediment brun-roșcat, steril arheologic, ce aparține unei etape de răcire a climei²⁵ corespunzînd probabil cu începutul Dryasului I. La rîndul său, acest sediment suprapune nivelul V amintit mai sus. Pe baza acestor observații credem că ultimul nivel (VI) de la Bistricioara atribuit Würmului superior final — mai precis *Tardiglacierului* — s-ar data între aproximativ 14 000—12 000 BP. Este interesant de relevat, că inventarul litic al ultimei locuiri gravetiene de aici, ca și cel descoperit în nivelurile contemporane acesteia din așezările învecinate cum ar fi Ceahlău-Dîrțu (niv. V), Ceahlău-Bofu Mic (niv. II) etc. se caracterizează printr-o microlitizare destul de pronunțată a uneltelor. Avînd în vedere atît poziția stratigrafică a acestor locuiri (depozit gălbui-prăfos situat direct sub orizontul negru al solului actual), cît și tipologia și tendința de microlitizare, ele au fost atribuite gravetianului final cunoscut în ultima vreme sub denumirea de *epigravetian*. Noi socotim aceste locuiri ca aparținînd primei etape a epigravetianului final. Începuturile epigravetianului s-ar putea situa astfel pe la aproximativ 14 000—13 500 BP, perioadă ce ar corespunde din punct de vedere climatic cu sfîrșitul Dryasului I și începutul Bölling-ului.

Epipaleoliticul. După unii cercetători, populațiile care au evoluat odată cu începuturile oscilației Alleröd (în jur de 12 000 BP) și care au continuat să viețuiască pînă spre sfîrșitul Preborealului au fost atribuite epipaleoliticului²⁶. Cu alte cuvinte epipaleoliticul pare să fie desfășurat în perioada cuprinsă între circa 12 000 și 9 500—9 000 BP. Așa cum vom vedea, unele grupuri epigravetiene finale au trăit chiar în unele zone pînă spre finele Preborealului, ele fiind contemporane cu cele mai timpurii comunități tardenoasiene. Este știut faptul că populațiile epipaleolitice au continuat același mod de viață ca cel al vîntătorilor și pescarilor din paleoli-

²⁵ M. Cărciumaru, SCIVA, 28, 1977, 2, p. 158—172.

²⁶ De pildă Azilianul și Valorgianul din sudul Franței, culturi de tradiție magdaleniană care s-au dezvoltat începînd cu oscilația Alleröd, au fost atribuite de cercetătorii francezi epipaleoliticului (cf. M. Escalon de Fonton și Gérard Onoratini, *La Préhistoire Française*, I, 1, 1976, p. 1146—1154).

ticul superior. Datorită unor factori asupra cărora nu vom insista (cum ar fi tendința de încălzire a climatului ce a dus la împuținarea vînăturii mare etc.) asistăm acum, pe teritoriul european, la divizarea în grupe mai mici de vînători-pescari-culegători sau vînători-culegători a populațiilor fie magdaleniene, fie epigravetiene, care, în deplasările lor, ajung la conviețuirii în zone relativ restrinse și unde pe lângă formele de unelte tradiționale se adoptă și unele tipuri de unelte și arme impuse de noile condiții de mediu cum ar fi microlitele geometrice (trapezele).

Această diversificare culturală se poate caracteriza în zona la care ne referim prin prezența mai mult sau mai puțin simultană a unor faciesuri regionale ²⁷.

În ceea ce privește țara noastră s-au putut identifica cîteva asemenea faciesuri în care comunitățile respective au ocupat teritorii relativ bine delimitate.

Astfel, în Moldova, ca și în Dobrogea, viețuiau acele grupuri aparținînd epigravetianului final ale căror industrii se caracterizau printr-o microlitizare accentuată putînd vorbi chiar, pentru unele tipuri de unelte, de un hipermicrolitism. Asemenea locuri au fost descoperite la Mălușteni (punctul IV), Berești-Dealul Taberei (niv. I) ²⁸, Ripiceni-Izvor (nivel II — gravetian — orizont superior (II b). Tot acestei vremi i-ar putea aparține și locuirea de la Gherghina din Dobrogea centrală. Este foarte posibil ca aceste grupuri epigravetiene să fi viețuit pînă spre 9500 — 9000 BP.

Alte grupuri de vînători care au trăit în ultima fază (Dryas III) a Tardiglaciului poate și la începutul Preborealului pe culmile înalte ale Ceahlăului aparțin complexului cu vîrfuri pedunculate de tip zis swiderian sau pludyan ²⁹.

Bogata și relativ întinsa așezare de la Ceahlău-Scaune ³⁰, ca și stațiunea destul de săracă în material litic de la Bardos-Bicaz Chei ³¹, ilustrează cele două locuri ale unor grupuri de vînători veniți dinspre Polonia probabil pe la începutul mileniului XI BP.

Așezări aparținînd unor comunități epipaleolitice, de astă dată de vînători-pescari-culegători, au fost descoperite în ultimele două decenii în zona Porților de Fier.

Ei sînt cunoscuți sub denumirea atît de epigravetieni finali, cît și de tardigravetieni mediteraneeni. Noi considerăm mai adecvat, pentru a defini cultura lor materială, termenul de tardigravetian de aspect mediteranean, decît cel de epigravetian final deși cercetătorii italieni folosesc în mod expres pe aceasta din urmă. Credem că nu greșim dacă prin ter-

²⁷ Al. Păunescu, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 536—539.

²⁸ M. Brudiu, *Paleoliticul superior și epipaleoliticul din Moldova*, București, 1974, p. 102—104, 109—111.

²⁹ J.K. Kozłowski, *La fin des temps glaciaires en Europe — Colloques Internationaux de Centre National de la Recherche Scientifique*, nr. 271 (Talence 24—28 mai 1977), Paris, 1979, II, p. 821—835; R. Schild, *La fin des temps . . .* II, p. 799—818; Stefan K. Kozłowski, *Cultural differentiation of culture from 10th to 5th millennium BC.*, Varșovia, 1975, p. 35—36.

³⁰ C.S. Nicolăescu-Plopșor, *Dacia*, N.S., 2, 1958, p. 5—34.

³¹ M. Bitiri și V. Căpitanu, SCIV, 18, 1967, 1, p. 63—69.

menul de epigravetian final vrem să definim numai acea cultură a populațiilor ce a evoluat pe un fond mai vechi gravetian evoluat în zona de est și sud-est a României, mai exact în Moldova și Dobrogea. Dealtfel, industriile acestor două grupe culturale una de origine răsăriteană și alta de origine mediteraneană, contemporane în mare parte, diferă într-o oarecare măsură, mai ales prin unele tipuri de piese cum ar fi microlitele geometrice specifice celei din urmă grupă.

Totodată, este necesar să amintim că populațiile epipaleolitice din zona Porților de Fier au fost cunoscute și sub denumirea de romanello-azilieni, iar uneori de romanellieni sau azilieni.

Începuturile tardigravetianului în regiunea Cazanelor Dunării par a se situa între aproximativ 13 300–13 000 BP, în perioada de timp corespunzătoare oscilației Bölling. Este vorba de primele pătrunderi ale unor elemente venite, credem, din nordul Adriaticei pe care le găsim documentate în peșterile Climente I și Climente II ³² (ambele situate în masivul Ciucaru Mare pendinte de comuna Dubova). De pildă, inventarul litic din peștera Climente II prezintă evidente similitudini tehnico-tipologice cu cel descoperit în stratul 10 epigravetian din adăpostul Tagliente (nordul Italiei) ³³.

O a doua etapă a tardigravetianului din zona Cazanelor Dunării este cea ilustrată prin descoperirile din cunoscutul adăpost sub stîncă Cuina Turcului aflat în același masiv în care se găsesc și peșterile Climente I–II.

După cum se știe, cele două straturi epipaleolitice de aici au oferit un bogat material litic, unelte și arme de os, precum și obiecte de artă cu decor geometric incizat (pe oase și corn). Datele de C₁₄ de care dispunem pentru ambele straturi, situează prima locuire de aici între 12 600 ± 120 BP și 12 050 ± 120 BP, iar pe cea de-a doua la 10 125 ± 200 BP. Din punct de vedere climatic aceste locuiri corespund sfîrșitului Tardiglaciului mai exact fazelor Dryas II — Alleröd și Dryas III.

Ultima etapă de locuire tardigravetiană din zona Porților de Fier este cea documentată prin descoperirile lui V. Boroneanț aflate în aer liber la Ogradena-Icoana (niv. I) sau Ogradena-Răzvrata (niv. I). Prin cultura lor materială (inventar litic, obiecte de artă) aceste locuiri aparțin cronologic perioadei imediat următoare ultimei locuiri epipaleolitice de la Cuina Turcului, plasîndu-se din punct de vedere climatic la începutul Preborealului, pe la aproximativ 10 000–9500 BP. Este vremea care corespunde stratigrafic, sedimentului steril arheologic (cu blocuri mari de piatră) de la Cuina Turcului, sediment ce se interpune între stratul II epipaleolitic și primul nivel de locuire Starčevo-Criș. Prăbușirea acestor blocuri masive de calcar desprinse din tavanul adăpostului făcea imposibilă locuirea aici.

Bogatul material litic (în mare parte de silex și puțin din obsidiană) din ambele locuiri tardigravetiene de la Cuina Turcului constă într-o proporție de circa 98 % din piese microlitice ca : gratoare scurte, ungui-

³² V. Boroneanț, PZ, 45, 1970, 1, p. 2; idem, Speologia (seria monografică), București 1979, p. 168–172.

³³ Franco Bisi, Alberto Broglio, Antonio Guerreschi, Antonio Mario Radmilli, *La position taxonomique et chronologique ...*, p. 175–185, fig. 3.

forme, circulare, vîrfuri à dos curbe, lamele à dos, microburine etc., armături de tipul segmentelor de cerc și triunghiurilor scalene.

Studiul tehnico-tipologic al industriilor menționate și îndeosebi vîrstele de radiocarbon ne îngăduie să afirmăm că tardigravetianul din zona Porților de Fier prezintă similitudini evidente cu industriile microlitice descoperite în diferite stațiuni aparținînd tardigravetianului de aspect mediteranean (= epigravetianul final după cercetătorii italieni) din Peninsula italică. Ne referim în special la ultima etapă, cu totul terminală, a romanellianului (denumită și epiromanelliană), documentată pe coasta adriatico-ioniană în diferite stațiuni de peșteră din Peninsula Salentină (Cavallo, Uluzzo, Prazziche etc.)³⁴. Dealtfel, industriile tardigravetiene din regiunea Cazanelor Dunării prezintă asemănări tehnico-tipologice și cu cele atribuite epigravetianului final din așezările în aer liber (Piencavallo, Andalo, Viotte) situate în zona înaltă a Adriatiei (nordul Italiei)³⁵.

Așa cum am mai arătat, inventarul litic de la Cuina Turcului își găsește similitudini și în industriile descoperite în straturile IX—V din adăpostul Crvena Stijena (Muntenegro)³⁶, precum și în cele din nivelurile superioare (7—5) ale adăpostului Asprochaliko (Epir)³⁷.

Pe baza celor expuse mai sus se poate afirma că epigravetianul final din Peninsula Italică a pătruns probabil în mai multe valuri spre est în Peninsula Balcanică (prin Iugoslavia și de aici spre sud în Grecia) sau spre nord-est atîngînd zona Porților de Fier pe două căi. Una a putut fi cea maritimă, traversînd Adriatica, iar de pe coasta estică a acesteia, pe văile, probabil, ale Neretvei, Bosnei sau Drinei, apoi a Savei și Dunării ajungînd pînă în regiunea Cazanelor. Cea de-a doua cale a fost cea pe uscat, urmînd coasta vestică și nordică a Adriatiei, apoi cursul văilor Savei sau Dravei pînă la Dunăre, continuînd pe aceasta în aval pînă la Porțile de Fier.

Este foarte posibil ca elementele culturii epigravetiene finale din Peninsula italică să fi primit pe parcurs unele influențe ale culturilor locale existente în această parte a Peninsulei Balcanice.

Mezoliticul. Considerat de unii cercetători³⁸ ca o fază terminală a unui epipaleolitic care neolitizează, mezoliticul evoluează începînd probabil încă de la sfîrșitul Preborealului, dezvoltîndu-se în plin Boreal și atîngînd, se pare, chiar începuturile Atlanticului. Cronologic, el s-ar situa astfel între 9500—9000 și 7500—7000 BP.

³⁴ Arturo Palma di Cesnola, Attilio Galiberti, *La position taxonomique et chronologique...* p. 239—249.

³⁵ F. Bisi, A. Broglio, A. Guerreschi, A.M. Radmilli, *op. cit.*, p. 175—184.

³⁶ A. Benac, M. Brodar, Glasnik Sarajevo, N.S., 13, 1958, p. 21—64; Dj. Basler, *Époque préhistorique et protohistorique en Yougoslavie — Recherches et résultats*, Belgrad, 1971, p. 145—147.

³⁷ E. S. Higgs, C. Vita-Finzi, PPS, N.S., 32, 1966, p. 1—25.

³⁸ M. Escalon de Fonton, *La Préhistoire Française*, I, 1, 1976, p. 1388; Annette Laming-Emperaire, *La Préhistoire* (sub redacția lui André Leroi-Gourhan), Paris, 1968, p. 144—155. După cunoscuta cercetătoare, în unele puncte ale Terrei, unele grupuri epipaleolitice cu o economie bazată pe vînatore, cules, pescuit (aflați în stadiul de prădalnici) trec treptat la începutul Postglaciarului spre un nou stadiu și anume spre cel de producători de hrană, caracterizat prin apariția primelor plante cultivate sau prin creșterea primelor animale. A. Laming-

Pentru această perioadă, pe teritoriul României sînt documentate două culturi, cea tardenoasiană și cea cunoscută sub denumirea de cultura de tip Schela Cladovei.

Prima este răspîndită în mai multe regiuni ale țării, cu excepția atît a zonei Porților de Fier unde se dezvoltă cea de-a doua cultură amintită, cît și în altele cum ar fi Cîmpia Română sau centrul Transilvaniei, unde, cercetările de pînă acum nu a putut-o documenta.

Cronologic, cultura tardenoasiană s-a desfășurat probabil de la jumătatea sau începutul mileniului X BP pînă spre jumătatea sau sfîrșitul mileniului VIII BP.

În schimb, cultura de tip Schela Cladovei s-a dezvoltat pe o perioadă de timp mai scurtă, ea situîndu-se, așa cum vom vedea, în a doua jumătate a Borealului, neatingînd totuși sfîrșitul acestei faze climatice.

Tardenoasianul. Cercetările din ultimele două decenii au dovedit că pe teritoriul cuprins între Siret și Prut, cum și pe cel al Dobrogei și al nord-estului Munteniei, au trăit în perioada amintită, grupuri de vînători-culegători tardenoasieni.

Utilajul lor microlitic cuprinde pe lîngă tipurile de unelte tradiționale caracteristice epigravetianului final și unele forme noi cum ar fi armăturile (trapezele). Aceste grupuri aparțin marelui complex cultural al tardenoasianului nord-vest pontic. Pînă în prezent nu dispunem decît de o singură dată de C_{14} pentru întreg acest complex ce a cuprins un larg teritoriu de la est de Nipru pînă la Siret și Dunărea inferioară. Este vorba de vîrsta locuirii de la Erbiceni (7850 ± 215 BP) care situează această etapă a tardenoasianului evoluat în a doua jumătate a mileniului VIII BP.

Așa cum am mai arătat, etapa timpurie a tardenoasianului nord-vest pontic s-a dezvoltat pe un fond local, epigravetian final, la care pe parcurs s-au adăugat și alte elemente venite din zone culturale învecinate (cum ar fi cea a Crimeei).

S-ar putea spune deci că la originea tardenoasianului de tip Ripiceni-Erbiceni-Frumușica — Grebeniki a stat acel fond epigravetian tardiv, reprezentat prin grupul de așezări amintite (Mălușteni IV, Berești-Dealul Taberei, Ripiceni-Izvor etc.) și de altele situate la est de Prut ca de pildă: Molodova V (strat 1), Molodova I (stratul atribuit de A.P. Cerniș mezoliticului timpuriu), Oselivka (strat superior), Cormanii IV (strat. B—A) etc.³⁹. Industriile din așezările menționate, ca și altele sesizate de noi prin cercetări de suprafață, se caracterizează, așa cum s-a mai spus, printr-o accentuată tendință de microlitizare a uneltelor precum și prin apariția unor microlite cvazigeometrice.

În stadiul actual al cercetărilor nu putem preciza dacă, în zona la care ne referim, unele comunități tardenoasiene tîrzii au început să se

Empereire consideră că adevărații mezolitici nu existau decît în zonele dinamice de invenție, cum ar fi cea a Orientului Apropiat, fiind reprezentați de acele grupuri care treptat se sedentarizează. La periferia zonelor de invenție grupurile de prădalnici (epipaleolitici) ar fi adoptat fără modificări esențiale inovațiile neolitice.

³⁹ A. P. Cerniș, *Paleolit i mezolit Pridnestroviia* (K IX Kongressu INQUA, 1973), Moscova, 1973, p. 6—45 și fig. 21.

neolitizaze, adică să treacă pe loc de la stadiul de vânători-culegători la cel de producători de hrană printr-un început de cultivare a plantelor sau de domesticire a unor animale. Descoperirile de la Soroca pe Nistru mijlociu ale lui V.I. Markevič atît din punct de vedere stratigrafic, cît și paleontologic nu ne par convingătoare, deși tipologia uneltelor de piatră, os și corn, ca și datarea absolută a celor două straturi zise aceramice ne-ar da unele indicii⁴⁰. Nu ar fi totuși exclus ca cercetările viitoare să ducă la descoperirea acelor așezări aparținînd unor comunități tardenoasiene tîrzii de tip nord-vest pontic, sau central-est european (din care face parte și stațiunea de la Ciumești aflată în nord-vestul Transilvaniei), care să se fi aflat într-un stadiu de neolitizare fie ea chiar incompletă⁴¹.

Este foarte posibil ca, în perioada de la sfîrșitul Borealului și începuturile Atlanticului, pe teritoriul României să fi conviețuit un timp grupuri de vînători-culegători tardenoasieni, grupuri tardenoasiene pe cale de neolitizare (încă nedocumentate arheologic), precum și grupuri de vînători-culegători-pescari, care nu au cunoscut utilajul microlitic de tip tardenoasian, dar care foloseau unelte de cuarțit sau roci cuarțoase, precum și unelte de os și corn. Aceștia din urmă sînt purtătorii culturii de tip Schela Cladovei asupra căroră vom reveni. De asemenea, nu excludem posibilitatea ca în unele regiuni de la noi să mai fi existat comunități tardenoasiene care să fi persistat pînă la sosirea primelor populații neolitice în aceste părți, dacă nu chiar și după aceea în zone mai izolate. În Dobrogea, de pildă, unele grupuri tardenoasiene au viețuit, se pare, pînă la venirea purtătorilor culturii Hamangia⁴².

Cultura de tip Schela Cladovei. Cele opt așezări aparținînd acestei culturi sînt situate în aer liber, pe locurile joase, nisipoase, cu suficientă umiditate și ușor de cultivat din preajma Dunării. Unelte de corn (săpăligi, scormonitoare, „brăzdare” cu una sau două găuri pentru prins în coadă) par a oferi indicii în favoarea răscolirii solurilor nisipoase dacă

⁴⁰ Locuirile din strat. 2 — Soroca I și din str. 3 — Soroca II au fost date pe bază de radiocarbon la 7420 ± 80 BP (Bln-587) și respectiv 7515 ± 120 BP (Bln-588). Dacă luăm în considerație aceste date observăm că vîrstele acestor locuiri atribuite neoliticului aceramic sînt cu cîteva sute de ani (circa 300—400 ani) mai tîrzii decît vîrsta locuirii tardenoasiene de la Erbiceni. Studiul inventarului litic din cele două straturi de la Soroca a arătat că el constă din unelte și armături microlitice (trapeze) de evidentă tehnică tardenoasiană. În afara obiectelor litice, aici, s-au găsit și unelte de os și corn (străpungătoare, săpăligi) similare celor descoperite în cultura Schela Cladovei. După V.I. Markevič unele resturi osoase din locuirile amintite ar aparține unor animale domestice cum ar fi boul, porcul, cîinele. Este necesar să menționăm că ambele straturi de la Soroca atribuie de descoperitor neoliticului aceramic sînt suprapuse de un strat aparținînd neoliticului bugo-nistriean al cărui inventar litic de os și corn este identic celui din straturile subjacente. De asemenea, fauna neolitică, fie cea sălbatică, fie cea domestică, este identică cu cea atribuită neoliticului aceramic. Locuirea neolitică de aici este datată la 6830 ± 150 BP. Pe baza acestor elemente ne punem întrebarea în ce măsură a existat la Soroca un orizont aceramic sau ne găsim aici mai degrabă în fața unui amestec de materiale arheologice aparținînd aceluiași strat neolitic timpuriu? Să fi existat poate și un orizont tardenoasian care n-a fost sesizat de descoperitor? (cf. V. I. Markevič, *Bugo-Dnestrovskaja Kultura na territorii Moldavii*, Chișinău, 1974, p. 60—63, 128; I. K. Ivanovna, *Bjulleten komissii po tzučeniju Četvertičnogo perioda*, 43, Moscova, 1975, p. 97).

⁴¹ Prin această neolitizare incompletă înțelegem trecerea la o economie productivă manifestată numai printr-un început de domesticire a animalelor sau numai printr-un început de cultivare a plantelor, bineînțeles fără prezența în așezare a ceramicii.

⁴² Al. Păunescu, SCIVA, 31, 1980, 4, p. 540—541; idem, SCIVA, 32, 1981, 4, p. 479—508.

Tabel IV - Corelarea datelor C14 ale locurilor paleolitice din România cu cele din Europa est-centrală și sudică

AUSTRIA Inferioară, asezare, nivel, strat, vîrstă B P	CEHOSLOVACIA asezare, nivel, vîrstă B P	POLONIA asezare, nivel, vîrstă B P	UNGARIA asezare, nivel, vîrstă B P	ROMANIA asezare, nivel, vîrstă B P	URSS (zona Mîsîrului mijlo- cu)-asezare, nivel, strat, vîrstă B P	BULGARIA asezare, nivel, vîrstă B P	GRECIA asezare, nivel, vîrstă B P	IUGOSLAVIA asezare, nivel, vîrstă B P	ITALIA asezare, nivel, vîrstă B P
PALEOLITIC MIZOCU (MICOQUIAN, MUSTERIAN)									
Pestera KULNA Str. 7a: MICOQUIAN Gr-N: 6060: 45660 ± 2850 - 2200			ERD str. sup-niv. e MUSTERIAN Gr-N-4444: 44300 ± 1400 str. sup-niv. d Gr-N-4443: 35300 ± 900 GXO - 200: > 28100 TATA str. MUSTERIAN Gr-N-3023: 33600 ± 1100	IRIPICENI-IZVOR niv. III-MUSTERIAN Gr-N-11230: 46400 ± 700 -2900 Gr-N-11571: 45000 ± 1400 -1200 niv. II-MUSTER. Gr-N-2207: 43800 ± 1100 -1000 Gr-N-3268: 44600 ± 1300 -1100 Gr-N-3209: 42500 ± 1300 -1100 Gr-N-9210: 40200 ± 1100 -1000 Pestera BORDO-MARE (GABA-PONOR) Niv. IIIa-MUSTER Gr-N-1618: 39200 ± 4500 -2900 Niv. IIIb-MUSTER Gr-N-1617: > 41000 Pestera GURA CHEI-RISNOV Niv. IIb-MUSTER Gr-N-11519: 29700 ± 1760 -1400	MOLODOVA I str. 11-MUSTER. Gr-N-4017: > 40300 LG-15: > 45000 LG-17: > 45600 MOLODOVA I Str. 4-MUSTER Gr-N-3659: > 44000 CORMANIIE Str. 11-MUSTER. Gr-N-6807: 44400 ± 2050 -1630	Pestera BACHO-KIRO Str. 13-MUSTER. Gr-N-7570: > 47500	Adăpost ASPROCHALIKO Niv. 19-MUSTER. I-1957: > 39500	Pestera VETERNICA Str. I-MUSTER. Gr-N-4984: > 43200	
PALEOLITIC SUPERIOR (SZELETIAN, JERZMANOWICIAN, AURIGNACIAN, ULUZZIAN)									
KREMS- HUNDSSTEIG Str. AURIGNACIAN KN-654: 35500 ± 2000 WILLENDORF II Str. 4 AURIGNA- CIAN Gr-N-1273: 31840 ± 250 H-245-1276: 31700 ± 1600 LANGMA- NNERSDORF A-AURIGNACIAN Gr-N-6860: 20260 ± 200 B-AURIGNACIAN Gr-N-6659: 20580 ± 170	BRNO- BOHUNICE Str. AURIGNACI- AN (BOHUNI- CIANUL) Gr-N-6165: 42900 ± 1700 -1400 Gr-N-6802: 44000 ± 1400 -1200 Q-1044: 40173 ± 1200 Pestera ČERTOVAPEC (RADOSINA) Niv. SZELETIAN Gr-N-2438: 38320 ± 2480	Pestera NIETOPERZOWA- JERZMANOWICE Str. 6: JERZMA- NOWICIAN Gr-N-2181: 38160 ± 1250	Pestera SZELETA Str. SZELETIAN inferior: GXO - 197: > 41700 Str. SZELETIAN superior: Gr-N-32580 ± 420 Pestera PESKO str. AURIGNA- CIAN (I+II) Gr-N-4950: 34600 ± 580 Pestera ISTALOSKO Niv. I-AURIGNA- CIAN (inferior) Gr-N-1501: 30670 ± 500 Gr-N-4658: 39800 ± 900 Gr-N-4659: 44300 ± 1900 Niv. II-AURIGNA- CIAN (superior) Gr-N-1935: 30710 ± 600	IRIPICENI-IZVOR Niv. 16-AURI- GNACIAN: Gr-N-809: 28420 ± 400 CEAHLAU- DURTU Niv. I-AURI- GNACIAN Gr-N-9415: 25450 ± 4450 -2650 BISTICIODARA LUTARIE Niv. I-AURI- GNACIAN Gr-N-8845-G: 25560 ± 1150 -930 Gr-N-10529: 24100 ± 1300 Gr-N-11526: 24750 ± 170	MOLODOVA I Str. 9-AURIGNA- CIAN: LG-17b: 26100 ± 1000 LG-17a: 29650 ± 1230 CORMANIE Str. 7-AURI- GNACIAN: Gr-N-1099: 24500 ± 500 LU-566: 25140 ± 350	Pestera BACHO-KIRO Str. 11-Niv. I- BACHOKIRIAN (AURIGNACI- AN timpuriu) Gr-N-7545: 44300 Str. 6b-AURI- GNACIAN tipic Gr-N-7569: 32700 ± 300 Str. 6a17-AURI- GNACIAN tipic: LY-1102: 29150 ± 250	Pestera VELIKA PECINA Str. I-AURIGNA- CIAN I: Gr-N-4979: 33850 ± 520 GNACIAN II Gr-N-31168 ± 1400 Pestera SANDALJA II Str. f-AURI- GNACIAN Gr-N-4977: 25340 ± 170 Str. g-AURI- GNACIAN Gr-N-557: 27800 ± 850 Str. e-AURI- GNACIAN: Gr-N-5013: 23540 ± 180	Pestera CALA AURIGNA- CIAN: F-10: 29800 ± 870 Pestera CASTELCIVITA Str. pie-bază ULUZZIAN F-107: 33220 ± 780 Pestera ULUZZIAN F-71: 32470 ± 650 F-72: 32930 ± 720 Str. fig-PROTO- AURIGNACIAN: F-105: 31950 ± 650	
PALEOLITIC SUPERIOR (GRAVETIAN)									
WILLENDORF I Str. GRAVETIAN Gr-N-1287: 30310 ± 250 WILLENDORF II Str. 5 GRAVETI- AN H-246/231: 32000 ± 3000	DOLNI VESTONICE Str. GRAVETIAN Gr-N-2598: 28900 ± 300 Gr-N-2092: 28100 ± 380 Gr-N-1206: 25600 ± 170	CRACOVIA SPADZISTA (Asezare B) Niv. inf.-GRA- VETIAN Gr-N-6636: 23900 ± 170 LY-631: 20600 ± 1050	BODROGKE- RESZTUR Niv. GRAVETIAN Gr-N-195: 28700 ± 3000 MADARAS Niv. GRAVETIAN Hv-1619: 18050 ± 405	MITOC MALU GALBEN Niv. II-GRAVE- TIAN-timpuriu Gr-N-3418: 26700 ± 1040 Niv. I-GRAVE- TIAN evoluat 19910 ± 990	MOLODOVA I Str. 7-GRAVE- TIAN MO-11: 23000 ± 800 Gr-N-10: 23700 ± 320	ASPROCHALIKO Niv. 9-GRAVE- TIAN I-1965: 26100 ± 900 Pestera MASTRITSA Niv. GRAVETIAN I-2468: 20200 ± 480 I-2466: 20800 ± 810	Pestera SANDALJA II Str. c-inferior GRAVETIAN Z-193: 21740 ± 450	Pestera PAGLICCI Str. 21 (d-a) GRAVETIAN evoluat: Str. 21d-F-55: 24720 ± 420 Str. 21c-F-54: 24210 ± 410 Str. 21b-F-52: 23470 ± 370 Str. 21a-F-51: 23040 ± 380	

nu chiar a unui început de cultivare a unor plante din zonă. Remarcăm, de asemenea, și prezența unor pietre mai mari, plate, folosite probabil la rișnit. Studiind materialul faunistic de la Ostrovu Corbului, prof. Sergiu Haimovici ajunge la concluzia că purtătorii acestei culturi domesticiseră ciinele.

Pe baza materialului de care dispunem nu putem totuși atribui cu certitudine cultura Schela Cladovei unui mezolitic pe cale de neolitizare și cu atât mai mult unui veritabil neolitic aceric.

În ceea ce privește cronologia acestei culturi credem că ea a evoluat în perioada cuprinsă între 8040 ± 160 BP și 7695 ± 80 BP sau 7565 ± 100 BP, deci între sfârșitul mileniului IX BP și pînă spre jumătatea mileniului VIII BP.

Cercetările de pînă acum au dovedit că această cultură nu își are originea în tardigravetianul de aspect mediteranean. Sintem de părere că etapa finală a tardigravetianului de aici se încheiase deja în momentul sosirii purtătorilor culturii Schela Cladovei în zona Porților de Fier.

Aria culturii Schela Cladovei documentată la noi numai pe malul Dunării, între Alibeg-Pescari și Ostrovu Mare-Gogoșu, a cuprins de fapt un teritoriu mai larg, ea fiind descoperită atît pe malul iugoslav al Porților de Fier (cea mai importantă fiind stațiunea Vlasac), cît și mai departe în Muntenegru, la Crvena Stijena (niv. IV b 1).

Este foarte posibil ca această cultură să fi cuprins o bună parte din vestul Peninsulei Balcanice. Referitor la sfârșitul culturii Schela Cladovei credem că ea se încheie ceva mai înainte de sosirea în zona Porților de Fier a primilor purtători ai culturii neolitice Starčevo-Criș⁴³.

Unele considerații privind corelarea datelor de C_{14} ale locuirilor paleolitice și mezolitice din România cu cele ale stațiunilor din zona central-est și sud europeană (vezi tabelele IV—V).

În partea finală a lucrării vom căuta să discutăm cronologia așezărilor pentru care avem date de C_{14} începînd cu cele ale paleoliticului mijlociu și sfîrșind cu cele mezolitice, în contextul cronologiei paleoliticului din zona central-est și sud europeană. Așa cum am arătat, această corelare se va face mai ales cu stațiunile care ilustrează fie complexe culturale ce au cuprins teritorii mai largi, incluzînd parțial sau total pe cel al României, fie culturi ale căror influențe s-au făcut simțite într-o măsură mai mare sau mai mică la noi (fig. 1).

Din cele circa 200 de date de radiocarbon de care dispunem pentru zona în discuție, unele din ele sînt dificil de interpretat. Astfel, se pot observa o serie de neconcordanțe între vîrstele diferitelor locuri aparținînd aceleiași culturi, unele din ele fiind datate prea timpuriu, altele prea tîrziu, deși industriile lor prezintă similitudini tehnico-tipologice mai mult sau mai puțin evidente.

Paleoliticul mijlociu (Musterian, Micoquian) (vezi tabel IV)

Musterianul. Datele de C_{14} de care dispunem pentru faciesul musterianului tipic de debitaj Levallois, documentat în așezările de pe Nistru

⁴³ Florca Mogoșanu, SCIVA, 29, 1978. 3, p. 335—351; Al. Păunescu, SCIVA, 31, 80, 4, 541—544.

Fig. 1 Harta aşezărilor paleolitice, epipaleolitice, mezolitice şi neolitice acceramice care au oferit saunu date de C₁₄ : 1. Bad Ausse-Salzofenhöhle (muster); 2. Aggsbach (gravet.); 3. Langmannersdorf (aurign.); 4. Willendorf I— II (aurign.); 5. Krems-Wachtberg (gravet.) şi Krems-Hundssteig (aurign.); 6. Rupperssthal (gravet.); 7. Langenlois (gravet.); 8. Kammeg (epigravet.); 9. Horn (aurign.; epigravet.); 10. Hostim (magdalen.); 11. Kulna (pal. mijl.; gravet.; magdalen.; epimagdalen.); 12. Peştera Pod Hradem (szelet.); 13. Brno Koněvova (gravet.) şi Brno-Bohunice (aurign.); 14. Dolni Vestonice (gravet.); 15. Pavlov (gravet.); 16. Radosina-Certova pec (szelet.); 17. Nove Mesto nad Váhom-Mnesice (clacton.; premuster.; muster.; szelet.; gravet.); 18. Nemsova (gravet.); 19. Nitra-Čerňaň (gravet.); 20. Barca I— II (aurign.); 21. Kechnec (aurign.); 22. Cejkov (gravet.); 23. Cracovia-Spadzista (gravet.) şi Cracovia-Zwierzyniec I (pal. super. vechi); 24. Jerzmanowice-Nietoperzowa (pal. super. vechi cu bifaciale); 25. Arka (gravet.; epigravet.); 26. Bodrogkeresztúr (gravet.); 27. Büdöspeszt (muster. (?) ; szelet. (?)); 28. Istállóskő (aurign.); 29. Peskö (aurign.); 30. Szeleta (szelet.); 31. Tokod (muster.); 32. Tata (muster.); 33. Vertesszöllös (pal. inf.); 34. Erd (muster.); 35. Dunaföldvár (epigravet.); 36. Madaras (gravet.); 37. Szekszárd-Palánk (epigravet.); 38. Ságvár (gravet.); 39. Zalaegerszeg (epigravet.); 40. A taki I (gravet.); 41. Molodova I (muster.; aurign.; gravet.; epigravet.); 42. Molodova V (muster.; aurign.; gravet.); 43. Corman IV (muster.; aurign.; gravet.; epigravet.); 44. Oselivka I (epigravet.); 45. Sorocea (neolithic aceram. (?)); 46. Poznanka (tarden.); 47. Raşkov VII (epigravet.); 48. Ghirjevo (tarden.); 49. Grebeniki (tarden.); 50. Bolşaiia Akarja (epigravet.); 51. Mirnoe (tarden.); 52. Frumuşica I (tarden.); 53. Corpaci (aurign.; gravet.); 54. Peştera La Sărături (muster.; gravet.); 55. Cotu Micuţin (gravet.); 56. Crasnaleuca (gravet.); 57. Mitoc-Malu Galben (muster.; aurign.; gravet.); 58. Ripiceni-Izvor (premuster.; muster.; aurign.; gravet.; epigravet.; tarden.); 59. Dorohoi-Stracova (epigravet.); 60. Icuşeni (tarden.); 61. Erbiceni (tarden.); 62. Valea Lupului-Iaşi (premuster.); 63. Bistricioara-Lutărie (aurign.; gravet.; epigravet.); 64. Ceahlău (Dirţu, Cetăţica, Podiş, Bofu Mic) (aurign.; gravet.; epigravet.); 65. Ceahlău-Scaune (swider.); 66. Bicaz-Chei Bardos (swider.); 67. Lespezi (gravet.); 68. Măluşteni I— IV (epigravet.); 69. Bereşti-Dealul Taberei (epigravet.; tarden.); 70. Bereşti-Meria (epigravet.); 71. Băneasa (tarden.); 72. Peştera Gura Dobrogei (pal. inf.); 73. Tirguşor (peşterile Cheia, Bursucilor, La Adam) (muster.; aurign.; gravet.; epigravet.); 74. Mamaia-sat (muster.); 75. Cuza Vodă (tarden.); 76. Gherghina (epigravet.) şi Saligny-Facila (muster.); 77. Medgidia (tarden.); 78. Lăpoş (aurign.; tarden.); 79. Giurgiu-Malu Roşu (aurign.); 80. Negrăşi (Valea Dimbovnicului) (pal. inf.); 81. Leşile-Teiu (Valea Mozacului) (pal. inf.); 82. Piteşti (Valea Argeşului) (pal. inf.); 83. Morăreşti (Valea Vedei) (pal. inf.); 84. Cotmeana (Valea Căminenei) (pal. inf.); 85. Slatina (Valea Oltului şi Valea Muierii) (pal. inf.); 86. Valea Mare-Brebeni (Valea Dirjovului) (pal. inf.); 87. Mîlcov-Ipoteşti (Valea Oltului şi Valea Obogăi) (pal. inf.); 88. Farcaşele (Valea Oltului şi Valea Tesluiului) (pal. inf.); 89. Vădastra (aurign.); 90. Irimieşti (faună pleistocen. inf.); 91. Teteoiu-Bugiuleşti (faună pleistocen. inf.); 92. Baia de Fier (muster.; aurign.); 93. Borosteni (muster.; aurign.); 94. Ostrovu Mare-Gogoşu (cult. Schela Cladovei); 95. Ostrovu Corbului (cult. Schela Cladovei); 96. Schela Cladovei-Drobeta Turnu Severin (cult. Schela Cladovei); 97. Ostrovu Banului (tardigravet.; cult. Schela Cladovei); 98. Ogradena (Icoana şi Răzvrata) (tardigravet.; cult. Schela Cladovei); 99. Dnbova (peşterile Climente I— II, Veterani-terasă, adăpostul Cuina Turcului) (muster.; tardigravet.); 100. Alibeg-Pescari (cult. Schela Cladovei); 101. Băile Herculane (tardigravet.); 102. Tincova (aurign.); 103. Româneşti-Dumbrăviţa (aurign.; gravet.); 104. Coşava (aurign.; gravet.); 105. Nandru (peşterile Curată şi Spurcată) (muster.); 106. Ohaba Ponor (muster.; auring); 107. Peştera-Moieciu (Peştera Mare şi Valea Coacăzei) (muster.; aurign.); 108. Peştera Gura Cheii-Rişnov (muster.; aurign.; epigravet.); 109. Gilma-Valea Brădetului (tarden.); 110. Cremenea-Sita Buzăului (aurign.; gravet.; tarden.); 111. Sindomic (pal. inf.); 112. Ciuneşti (tarden.); 113. Remetea Oaşului (muster.; gravet.); 114. Călineşti-Oaş (aurign.; gravet.); 115. Boineşti-Bixad (muster.; aurign.; gravet.); 116. Poljšiska Cerkev (tardigravet.); 117. Nevlje (tardigravet.); 118. Potočka Zijalka (aurign.); 119. Balja Jama (tardigravet.); 120. Veternica (muster.; aurign.; mezolitic (?)); 121. Krapina (muster.); 122. Vilenica (gravet.); 123. Vuglovec (gravet.); 124. Vindija (muster (?) ; aurign.; gravet.; mezolitic (?)); 125. Velika Pećina (muster.; aurign.; gravet.; mezolitic (?)); 126. Maljaževc Kamre (tardigravet.); 127. Virhanika (tardigravet.); 128. Betalov Spodmol (muster.; tardigravet.); 129. Zakajeni Spodmol (tardigravet.); 130. Jama v Lozi (tardigravet.); 131. Dedkov Trebez (mezolitic (?)); 132. Ovčja Jama (gravet.); 133. Zupanov Spodmol (tardigravet.); 134. Lukenjska Jama (gravet.); 135. Ciganska Jama (tardigravet.); 136. Pariska Golobina (gravet.); 137. Pod Crmuljo (mezolitic (?)); 138. Roška Spilja (gravet.); 139. Savudrija (tardigravet.); 140. Klanjčeva Pecina (tardigravet.); 141. Romualdova Pecina (tardigravet.); 142. Sandalja (I— II) (pal. inf.; aurign.; gravet.; tardigravet.); 143. Podsojna (tardigravet.); 144. Bukovac Pecina (gravet.); 145. Loparna Rabu (tardigravet.); 146. Vela Spilja (gravet.); 147. Pećine u Brini zapadna (gravet.); 148. Glavica (tardigravet.); 149. Badanj (tardigravet.); 150. Crvena Stijena (premuster.; muster.; aurign.; gravet.; tardigravet.; cult. Schela Cladovei); 151. Odmuť (mezolitic (?)); 152. Barice (tardigravet.); 153. Kamen (muster.; aurign.; gravet.); 154. Zobiste (tardigravet.); 155. Kadar (muster.; tardigravet.); 156. Kamenika (gravet.); 157. Zarišlac (gravet.); 158. Bagrem (tardigravet.; mezolitic (?)); 159. Tursko groblje (gravet.); 160. Pereš Hajdukovo (mezolitic (?)); 161. Padina (cult. Schela Cladovei); 162. Lepenski Vir (tardigravet.; cult. Lepenski Vir şi cult. Schela Cladovei); 163. Vlasac (tardigravet.; cult. Schela Cladovei); 164. Hajdučka Vodenica (cult. Schela Cladovei); 165. Peştera Pešt (aurign.); 166. Temnata Dupka (aurign.; tarigravet.); 167. Peştera Vasil Levski (aurign.); 168. Devetaškata Peştera (aurign.); 169. Bacho Kiro (muster.; aurign.; tardigravet.); 170. Pobiti Kamani (Dikilitas) (tarden.); 171. Sidari (mezolitic (?)); 172. Kastritsa (gravet.; tardigravet.); 173. Asprochaliko (muster.; gravet.; tardigravet.); 174. Argissa Magula (neolitic. aceram.); 175. Sufla Magula (neolitic. aceram.); 176. Gediki (neolitic. aceram.); 177. Sesklo (neolitic. aceram.); 178. Achilleion (neolitic. aceram.); 179. Peşterea Franchthi (gravet.; tardigravet.; mezolitic.; neolitic. aceram (?)); 180. Cnossos (neolitic. aceram.); 181. Hacilar (neolitic. aceram.); 182. Piancavallo (epigravet. = tardigravet.); 183. Andalo (epigravet.); 184. Viotte (epigravet.); 185. Adăpost Battaglia (epigravet.); 186. Adăpost Fiorentini (epigravet.); 187. Adăpost Tagliente (epigravet.); 188. Adăpost Trene (epigravet.); 189. Peştera Paina (epigravet.); 190. Ponte di Pietra (epigravet.); 191. Peştera Prete (epigravet.); 192. Peştera Ferrovia (epigravet.); 193. Campo delle Piane (epigravet.); 194. Peştera Maritza (epigravet.); 195. Adăpost Maurizio (epigravet.); 196. Peştera Polesini (epigravet.); 197. Adăpost Graziani (epigravet.); 198. Peştera Paglicci (gravet.; epigravet.); 199. Peştera Santa Croce (muster.; epigravet.); 200. Peştera Castelcivita (uluzzian; protoaurign.); 201. Peştera Cala (muster.; aurign.; gravet.; epigravet.); 202. Peştera La Mura (epigravet.); 203. Peştera Romito (epigravet.); 204. Peştera Romanelli (epigravet.); 205. Peştera Zinzulusa (muster.; epigravet.); 206. Adăpostul Cipolliane (epigravet.); 207. Peştera Prazziche (muster.; epigravet.); 208. Dolina Bocca Cesira şi Pozzo Zecca (epigravet.); 209. Taurisano (epigravet.); 210. Peştera Veneri di Parabita (gravet.; epigravet.); 211. Peşterile Cavallo, Uluzzo, C. Cosma (uluzzian; epigravet.); 212. Peştera San Teodoro (epigravet.); 213. Adăpost San Basilio (epigravet.); 214. San Corrado (epigravet.); 215. Peştera Giovanna (epigravet.); 216. Peştera Corruggi (epigravet.).

mijlociu (U.R.S.S.)⁴⁴ cum ar fi cele de la Cormani IV (strat. 11), Molodova I (strat. 4) și Molodova V (strat. 11) ne permit să-l considerăm în bună parte contemporan cu cel identificat în nivelurile II—III musteriene de la Ripiceni-Izvor.

În ceea ce privește musterianul de la Érd (Ungaria)⁴⁵ ale cărei industrii în cea mai mare parte de cuarțit se caracterizează printr-o tehnică de cioplire a galetelor analoagă celei pontiniene, având un debitaș și facies non Levallois, au fost atribuite tehnico-tipologic unui facies *Charentien* al Europei sud-estice luat în sens larg. Inventarul litic de la Érd prezintă destul de multe similitudini cu cel descoperit în nivelurile musteriene din peșterile Carpaților noștri meridionali. Vîrstele absolute atribuite nivelului „d” musterian de la Érd situează această locuire într-o etapă posterioară locuirii nivelului III de la Ohaba Ponor. În schimb, vîrsta nivelului „e” de la Érd s-ar putea paraleliza cu cea a nivelului II din aceeași peșteră pentru care, din păcate, nu avem date de radiocarbon.

Locuirea musteriană de la Tata (Ungaria)⁴⁶ ne oferă o vîrstă care pare a indica aici un musterian relativ tîrziu, o etapă totuși anterioară celei cunoscute în peștera Gura Cheii-Rîșnov.

În Bulgaria, faciesul musterian tipic de debitaș Levallois identificat în stratul 13 din peștera Bacho Kiro⁴⁷ poate fi considerat pînă în prezent ca cel mai vechi (peste 47 500 BP) din zona luată în discuție.

În Moravia, stratul 7a din peștera Kulna⁴⁸, atribuit de K. Valoch, faciesului micoquian s-ar putea sincroniza cu cel al musterianului tipic (nivel III) de la Ripiceni-Izvor.

Alte locuri musteriene descoperite în Iugoslavia (peștera Veternica)⁴⁹ și Grecia (adăpostul Asprochaliko)⁵⁰ se situează în jur sau cu ceva peste 40 000 BP.

Trecerea de la paleoliticul mijlociu la cel superior, așa cum s-a mai afirmat, nu s-a făcut simultan în toată Europa. Ea s-a desfășurat probabil pe o perioadă de circa 10 000 ani⁵¹.

Paleoliticul superior (Szeletian, Jerzmanowician, Aurignacian, Uluzzian) (vezi tabel IV). După cum se știe Szeletianul și Jerzmanowicianul sînt culturi cu piese bifaciale caracteristice paleoliticului superior timpuriu. Datele de radiocarbon de care dispunem pentru straturile szeletiene

⁴⁴ A. P. Cerniș, *Rantii i srednii paleolit Pridnestrovija*, Moscova, 1965, p. 28—70; idem, *Paleolit i mezolit Pridnestrovija*, Moscova, 1973, p. 18—23; A.P. Cerniș și I.K. Ivanova, în *Mnogosloinaja paleoliticeskaja stoianka Kormani IV na srednem Dnestre*, Moscova, 1977, p. 7—74 și 168—180; idem, în *Molodova I, unikalnoe musterskoe ...*, p. 57 și 188—235.

⁴⁵ V. Gabori-Csánk, *La station du paléolithique moyen d'Érd-Hongrie*, Budapesta, 1968, p. 105—110.

⁴⁶ V. Gabori-Csánk, *ActArhHung*, 22, 1970, p. 4—5, 10.

⁴⁷ W. G. Mook, în *Excavation in the Bacho Kiro Cave (Bulgaria). Final Report*, Varșovia, 1982, p. 168; J.K. Kozłowski, *Prace Archeologiczne*, 28, 1979, p. 77—79.

⁴⁸ K. Valoch, *Problemy paleolita Vostočnoj i Centralnoi Evropy*, Leningrad, 1977, p. 15—28.

⁴⁹ M. Malez, *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja*, I, Sarajevo, 1979, p. 218—219.

⁵⁰ E. S. Higgs, C. Vita-Finzi, *PPS*, N. S., 32, 1966, p. 1—25.

⁵¹ J. K. Kozłowski, *L'Aurignacien et le gravettien (Périgordien) dans leur cadre écologique — Colloque International*, Nitra, 1980, p. 123—137; J. Hahn, *Aurignacien das Ältere Jungpaläolithikum in Mittel- und Osteuropa* (Fundamenta A—9), Köln, 1977, p. 312, 317.

din peșterile Szeleta (Ungaria)⁵² și Certova pec de la Radosina (Slovația)⁵³ par a situa începuturile acestei culturi într-o perioadă destul de timpurie, cuprinsă între circa 42 000 BP și 38 000 BP. Dacă vîrsta oferită pentru stratul superior din peștera Szeleta este corectă atunci am putea plasa faza de sfîrșit a acestei culturi pe la 33 000—32 000 BP. În ceea ce privește cultura Jerzmanowiciană din Polonia⁵⁴, credem că ea a fost contemporană sau parțial contemporană cu faza mai veche a culturii szeletiene.

Deși cele două culturi cu bifaciale nu au avut o influență directă asupra începuturilor paleoliticului superior de la noi, totuși le-am menționat pentru a arăta că pe teritoriul Europei est-centrale și de sud au existat la un moment dat și alte faciesuri culturale, care, în unele zone, s-au putut dezvolta mai mult sau mai puțin paralel cu aurignacianul.

Aurignacianul. Cele aproximativ 30 de date de radiocarbon de care dispunem pentru această cultură ne permit să facem unele considerații asupra evoluției aurignacianului în spațiul amintit (vezi tabelul IV). Astfel, cel mai vechi orizont aurignacian este reprezentat, în măsura în care datele de C₁₄ sînt corecte, de stratul 11 (nivelul cel mai recent) din peștera Bacho Kiro⁵⁵ (datat la peste 43 000 BP) denumit de J.K. Kozłowski, *bachokirian*, precum și de locuirea de la Brno-Bohunice din Moravia⁵⁶ (datată între circa 43 000—41 000 BP) denumită de K. Valoch, *bohunician*. Un orizont poate contemporan sau ceva mai nou decît acestea l-ar constitui, se pare, locuirea din nivelul inferior din peștera Istallóskő (Ungaria)⁵⁷. Un alt orizont aparținînd unei etape ulterioare celor amintite l-ar reprezenta locuirea din așezarea Krems-Hundssteig⁵⁸, care, prin vîrsta sa de 35 500 ± 2000 BP poate fi considerată pînă acum ca cea mai timpurie stațiune aurignaciană din Austria inferioară. În legătură cu interesantul inventar litic de aici am vrea să relevăm observația lui Florea Mogoșanu care, studiînd materialul litic din așezările bănățene de la Tincova, Românești — Dumbrăvița (niv. II—III), Coșava (str. I)⁵⁹, evidențiază afinitățile tehnico-tipologice dintre aceste industrii.

În general, celelalte locuri aurignaciene din zona discutată, pentru

⁵² L. Vértés, *Quartär*, 19, 1968, p. 386—387; V. Gabori-Csánk, *op. cit.*, p. 4, 10.

⁵³ J. Barta, *Importants sites paléolithiques de la Slovaquie centrale et occidentale*, Nitra, 1980, p. 64—65.

⁵⁴ Ne referim la stratul 6 din peștera Nictopierzowa (din apropiere de Jerzmanowice) situată în Platoul Cracoviei (cf. Waldemar Chmielewski, *Civilisation de Jerzmanowice*, Varșovia, 1961, p. 68—69).

⁵⁵ J. K. Kozłowski, *IXe Congrès UISPP — Colloque XVI*, Nisa, 1976, p. 124—142; idem, *Prace Archeologiczne*, 28, 1979, p. 77—99; Boleslav Ginter, J. K. Kozłowski, in *Excavation in the Bacho Kiro...*, p. 169—172; W. G. Mook, *op. cit.*, p. 168.

⁵⁶ K. Valoch, *L'Aurignacien et le Gravettien...*, p. 286—287; idem, *IXe Congrès UISPP — Colloque XVI...*, p. 112—123; idem, *Časopis, Brno*, 67, 1982, p. 31—48; M. Oliva, *L'Aurignacien et le Gravettien...*, p. 163—171.

⁵⁷ L. Vértés, *ActaArchHung*, 5, 1955, 3—4, p. 111—131; J. Hahn, *op. cit.*, p. 168, 312; V. Gabori-Csánk, *ActaArchHung*, 22, 1970, p. 4, 10;

⁵⁸ J. Hahn, *op. cit.*, p. 168. Tot aici sînt citate și datele de C₁₄ pentru stațiunea Willendorf II (strat 4).

⁵⁹ Florea Mogoșanu, *Paleoliticul din Banat*, București, 1978, p. 121—138.

care avem date de radiocarbon, se plasează în perioada cuprinsă între aproximativ 32 000 și 24 000 BP.

Numai una dintre ele, cea de la Langmannersdorf ⁶⁰ (Austria inferioară) ne-a oferit o vîrstă mai tîrzie care situează aurignacianul de aici pe la circa 20 000—21 000 BP. Dacă cele două probe prelevate din această așezare sînt necontaminate și dacă datele laboratorului din Groningen sînt corecte atunci am putea afirma că unele locuri aurignaciene tîrzii ar fi putut fi contemporane cu altele aparținînd gravetianului.

Dealtfel, un sincronism între aurignacianul tardiv și gravetian nu trebuie să ne surprindă, așa cum nu ne poate surprinde sincronismul dintre aurignacianul timpuriu de tip bachokirian sau bohunician) și musterianul superior sau tardiv. Unele așezări aurignaciene de la noi cum ar fi cele de pe Prut sau de pe valea Bistriței, pentru care avem date de C₁₄, s-ar putea paraleliza cu unele locuri de pe Nistrul mijlociu. Ne referim la cea atribuită nivelului I b de la Ripiceni-Izvor, care are cam aceeași vîrstă cu cea a stratului 9 de la Molodova V ⁶¹, precum și la cea a nivelului I de la Bistricioara-Lutărie sincronă se pare celei din stratul 7 de la Cormani IV ⁶².

Uluzzianul. Este considerat de cercetătorii italieni ca reprezentînd un paleolitic superior timpuriu care a ocupat atît versantul occidental cît și cel oriental al Peninsulei italiice ⁶³. Pe baza datelor de radiocarbon de care dispunem el a evoluat între aproximativ 33 000—32 000 BP.

Este interesant de relevat că elementele specifice industriei ulluzziene — ne referim la piesele segmentiforme — se întîlnesc fără a vorbi de influențe directe, ci mai degrabă de apariții independente, și în alte industrii atribuite paleoliticului superior timpuriu din Europa est-centrală. Avem în vedere descoperirile din stratul 4 de la Corpaci (R.S.S. Moldovenească) ⁶⁴ și cele din stratul 12 al stațiunii Cracovia-Zwierzyniec I ⁶⁵.

Gravetianul — Epigravetianul — Tardigravetianul — Magdalenianul și Epimagdalenianul (vezi tabelele IV—V).

Cele aproximativ 90 de date de radiocarbon referitoare la cultura gravetiană cu etapele sale tîrzii epigravetiene sau tardigravetiene, precum și cele citeva privitoare la magdalenianul tîrziu și epimagdalenianul din Boemia și Moravia ne îngăduie să facem, ca și în cazul precedent, unele observații generale asupra dezvoltării acestor culturi care au evoluat în Würmul superior și Tardiglaciuar. Este necesar să afirmăm că pe baza datelor de radiocarbon existente nu putem preciza începuturile culturii gravetiene în spațiul est-central european deoarece unele vîrste ne par contradictorii. De pildă, datele de C₁₄ pentru stratul gravetian de

⁶⁰ J. Hahn, *op. cit.*, p. 168.

⁶¹ A. P. Cerniș, *Paleolit i mezolit Pridnestrovija*, p. 20—23.

⁶² A. P. Cerniș, în *Mnogosloinaja paleolitičeskaja*, ..., p. 168—180.

⁶³ Arturo Palma di Cesnola și colab., *X Congreso UISPP — Comision X, Mexico 19—24 october 1981*, Mexico, 1981, p. 31—35; P. Gambassini, *L'Aurignacien et le Gravettien*, ..., p. 89—97; A. Palma di Cesnola, *L'Aurignacien et le Gravettien*, ..., p. 127.

⁶⁴ I. A. Borziak, G. V. Grigorieva, N. A. Ketraur, *Poselenii drevnekamennogo veka na severo-zapade Moldavii*, Chișinău, 1981, p. 45—86.

⁶⁵ Stefan K. Kozłowski, Elżabeta Sachée-Kozłowska, *L'Aurignacien et la Gravettien (Périgordien) dans leur cadre écologique — Colloque International (Supplément)*, Cracovia, 1981, p. 35—44.

Table V - Corelarea datelor de C14 ale locuirilor paleolitice și mezolitice din România cu cele din Europa est-centrală și sudică.

AUSTRIA (așezare, nivel, strat. vîrstă BP)	CEHOSLOVACIA (așezare, nivel, strat. vîrstă BP)	UNGARIA (așezare, nivel, strat. vîrstă BP)	U.R.S.S. (Zona Mîstrului și Jîdociu); așezare nivel, strat. vîrstă BP)	ROMÂNIA (așezare, nivel, strat. vîrstă BP)	IUGOSLAVIA (așezare, nivel, strat. vîrstă BP)	GRECIA (așezare, nivel, strat. vîrstă BP)	ITALIA (așezare, nivel, strat. vîrstă BP)
PALEOLITIC SUPERIOR - EPIPALEOLITIC (GRAVETIAN - EPIGRAVETIAN - TARDIGRAVETIAN și MAGDALENIAN - EPI-MAGDALENIAN)							
KREMS- WACHTBERG Str. GRAVETIAN: GrN-3011: 27400±300 LANGENLOIS Str. GRAVETIAN: KN-10: 26900±800 H-1: 25480±880 AGGSBACH (așezare a B) Str. 5- GRA- VETIAN: GRO-1354: 25540±190 GRO-1327: 25600±100	NEMSOVA Str. GRAVETIAN: GrN-2470: 28570±1345 PAVLOV I Str. GRAVETIAN: GRO-1272: 26400±230 24800±150 GIN-104: 26000±350 NITRA Ja-ČERMAN Str. GRAVETIAN: GrN-2449: 22360±400 BRNO-KONEVOVA Str. GRAVETIAN: GrN-9350: 14450±90 Pestera KULNA Str. 6-baza- GRAVE- TIAN: GrN-6800: 21630±140 HOSTIM Niv. MAGDLENIAN: LY-1108: 12420±470 Pestera KULNA Str. 4- EPI-MAGDA- LENIAN: GrN-6102: 11470±105 Str. 3- EPI-MAGDA- LENIAN: GrN-6120: 10070±85	SAGYAR CORMANJIE Niv. inf. GRAVETIAN: GrN-1733: 18900±100 Niv. sup. GRAVETIAN: GrN-1959: 17760±150 ARKA Niv. inf. GRAVETIAN: A-513: 18700±190 GrN-4039: 17050±350 Niv. sup. EPIGRA- VETIAN: GrN-4218: 13230±85 ZALAEGERSZEG Niv. EPIGRAVETIAN: Hv-1516: 12125±360 DUNAFOLDVÁR Niv. EPIGRAVETIAN: Hv-1657: 12110±315 SZEKSZÁRD- PALÁNK Niv. EPIGRAVETIAN final: H-408c+B1371: 10350±500	(Zona Mîstrului și Jîdociu); așezare nivel, strat. vîrstă BP) Str. 5- GRAVETIAN: SO-145: 12560±2000 GIN-719: 18000±400 ATAKIL Str. 3- GRAVETIAN: SO-144: 16600±350 Str. 2- GRAVETIAN: SO-143: 15375±850 MOLODOVA II Str. 6- GRAVETIAN: GIN-52: 17100±180 GIN-105: 16750±250 Str. 3- EPIGRAVE- TIAN: GIN-9: 13370±540 Str. 2- EPIGRAVE- TIAN: GIN-56: 12300±140 GIN-8: 11900±230 Str. 1- EPIGRAVE- TIAN final: GIN-54: 10940±150 Str. 1a- EPIGRAVE- TIAN final: GIN-7: 10590±230	BISTRICIOARA- LUTÁRIE Niv. II- GRAVETIAN: GX-8727- G: 23450±2000 1450 GX-8726: 20300±1300 Niv. III- GRAVETIAN: GX-8729: 20995±875 GX-8728: 18800±1200 Niv. II- GRAVETIAN evoluat: GrN-10528: 16150±350 CRASNALEUCA- STANISTE-LUTÁRIA Niv. III- GRAVETIAN: Cln-1443: 19460±220 LESPEZI-LUTÁRIA Niv. II- GRAVETIAN evoluat: Bln-805: 17620±320 DUBOVA- CUINA TURCULUI: Str. I- TARDIGRAVE- TIAN: Bln-803: 12600±120 Bln-804: 12050±120 Str. II- TARDIGRA- VETIAN: Bln-802: 10125±200	Pestera OVCJA JAMA Str. 4- GRAVETIAN: KN-48: 19540±500 Pestera ŽUPANOV SPODNOL Str. 2- niv. A- inf - GRAVETIAN: GrN-5288: 16780±150 Str. 2- niv. C- sup - TARDIGRAVETIAN: GrN-5098: 12410±70 Pestera SANDALJA II Str. b- mijlociu - TARDIGRAVETIAN: GrN-4978: 12320±100 Str. b- sup - TARDIGRAVETIAN: GrN-4976: 10830±50	Pestera FRANCHTHI Niv. H1-A 219- GRAVETIAN: I-6140: 22330±1270 Niv. H1-B191/192 P-2233: 21480±350 Niv. H1-A199- TARDIGRAVETIAN: P-1827: 12543±176 Niv. H1-A181- TARDIGRAVETIAN: P-1923: 11237±140 Niv. H1-A175- TARDIGRAVETIAN: I-6129: 10880±160 Niv. H1-A173- TARDIGRAVETIAN: I-6139: 10460±210 Niv. FJA-S204- TARDIGRAVETIAN: P-2231: 10260±110 Pestera KASTRITSA Niv. sup. - valcă - TARDIGRAVETIAN: I-1960: 13400±210	Pestera PAGLICCI Str. 20-18- GRAVETIAN evoluat Str. 20-e-d: F-50: 22630±390 Str. 20c: F-48: 22220±360 Str. 20b: F-47: 21260±340 Str. 19a: F-46: 20730±290 Str. 18b3: F-45: 20160±160 Str. 18b2: F-44: 20200±305 Str. 10-9- EPIGRA- VETIAN evoluat: Str. 10: F-68: 15320±250 Str. 9: F-67: 15270±220 Str. 7-2- EPIGRAVE- TIAN final (= TARDI- GRAVETIAN): Str. 7: 14820±210 Str. 6: 14290±230 Str. 5: 13590±200 Str. 4: 11950±190 Str. 3: 11440±190 Pestera ROMANELLI Str. D-A- EPIGRAVE- TIAN final (= TARDI- GRAVETIAN): Str. D: GrN: 10640±100 Str. C: GrN: 10390±80 Str. A: GrN: 9790±80 10320±130 GrN: 9880±100 Pestera PRETE Str. 6- EPIGRAVETI- AN final (= TARDI- GRAVETIAN): 9990±190
MEZOLITIC - TARDENOISIAN - CULTURA DE TIP SCHELA CLADOVEI							
ERBICENI Str. I- TARDENOA- SIAN GX-9417: 7850±215 CULTURA DE TIP SCHELA CLADOVEI OSTROVU CORBULUI Niv. I- Bln-2135: 7710±80 Bln-2135-A: 7695±80 OSTROVU BANULUI Niv. III- Bln 1080: 8040±160 Bln 1079: 7565±100 UGRADENA-RAZYVRATA Niv. II, Bln-1157: 7530±70				VLASAC Fazele Ib-II-III- CULTURA DE TIP SCHELA CLADOVEI Faza Ib: Bln-1170: 7840±100 Bln-1171: 7830±100 Faza II: Bln-1169: 7865±60 Bln-1052: 7810±60 Z-267: 7559±93 Faza III: Bln-1954: 7440±60	Pestera FRANCHTHI Niv. MEZOLITIC timporiu: P-2103: 9301±111 P-1519: 9264±144 P-2108: 9247±115 Niv. MEZOLITIC Tardiv: P-2097: 9152±97 P-1518: 8938±100 SIDARI Niv. D- MEZOLITIC: 7820±340		
NEOLITIC ACERAMIC							
Pestera FRANCHTHI Niv. NEOLITIC ACERAMIC(?): P-1394: 7794±140 SESKLO Niv. NEOLITIC ACERAMIC: P-1681: 7755±9; P-1682: 7483±72; P-1680: 7300±93 CNOSSOS Str. I- NEOLITIC ACERAMIC: BM-124: 8050±180; BM-278: 7910± 140; BM-436: 7740±140 ANATOLIA: HACILAR Niv. II- NEOLITIC ACERAMIC: BM-127: 8990±180 Str. II- NEOLITIC ACERAMIC: BM-48: 7550±180							

la Willendorf I și stratul 5 de la Willendorf II (Austria inferioară) ⁶⁶ ne apar tot atât de vechi ca și cele care indică vîrsta unor locuiri aurignaciene din stațiuni apropiate acestora. În ceea ce privește data stratului 5 de la Willendorf II putem spune că ea este în neconcordanță cu aceea de la Willendorf I a cărei industrie din punct de vedere tipologic prezintă similitudini cu cea a stratului 9 de la Willendorf II. Astfel, este foarte greu să stabilim în stadiul actual al cercetărilor vîrsta etapei timpurii a gravetianului din Austria inferioară. Alte date de radiocarbon privind etapele timpurii ale gravetianului din Europa est-centrală cum ar fi cele de la Krems—Wachtberg (Austria inferioară) ⁶⁷, Nemšova (Slovacia) ⁶⁸, Dolni Vestonice (Moravia) ⁶⁹, Bodroghkeresztur (Ungaria) ⁷⁰ ne indică date care se situează între aproximativ 29 000 și 27 000 BP. Pentru sud-estul Europei cea mai timpurie vîrstă atribuită unei locuiri gravetiene este cea de 26 100 ± 900 BP aparținînd stratului 9 din adăpostul Asprochaliko (Epir) ⁷¹. În general, cele mai multe locuiri gravetiene din zona la care ne referim aparținînd stratigrafic și tipologic unor etape timpurii și evaluate se plasează în perioada cuprinsă între circa 25 000—24 000 BP și 15 000—14 000 BP.

Pe teritoriul României, de exemplu, cea mai veche dată de radiocarbon care indică vîrsta unei locuiri gravetiene destul de timpurie este, așa cum s-a arătat, cea aparținînd nivelului II de la Bistricioara-Lutărie. Este posibil ca începuturile culturii gravetiene să fi fost sincrone în unele regiuni cu acele etape mai mult sau mai puțin evolute ale aurignacianului din alte regiuni în cadrul marelui spațiu luat în discuție.

Pentru tardigravetianul cunoscut sub denumirea de epigravetian cu etapele sale finale epipaleolitice care au evoluat în Tardiglaciuar pînă la începutul Holocenului, dispunem de relativ numeroase date de radiocarbon. Locuirile de pe Nistrul mijlociu de la Molodova V (straturile 3—1a) ⁷², din Ungaria ⁷³ de la Arka (niv. sup.), Zalaegerszeg, Dunaföldvár, Szekszárd-Palank sau cele din Iugoslavia ⁷⁴ (peșterile Županov Spodmol — strat. 2—niv. c.; Sandalja II — strat. b), din Grecia ⁷⁵ (peșterile Kastritsa și Franchthi — nivel. superioare) și cele din Italia ⁷⁶ (peșterile Paglicci — str.

⁶⁶ M. Otte, *op. cit.*, I, p. 34, II, p. 264.

⁶⁷ *Ibidem*, II, p. 318.

⁶⁸ J. Barta, L. Banesz, *op. cit.*, p. 23.

⁶⁹ B. Klima, *Dolni Vestonice*, Praga, 1963, p. 52—53; M. Otte, *op. cit.*, II, p. 336—354.

⁷⁰ V. Gabori-Csánk, *ActaArchHung.*, 22, 1970, p. 4, 10.

⁷¹ E. S. Higgs, C. Vita-Finzi, *op. cit.*, p. 1—25.

⁷² A. P. Cerniș, *Paleolit i mezolit...*, p. 13—26, 41—45.

⁷³ V. Gabori-Csánk, *op. cit.*, p. 4, 10; M. Kretzoi, L. Vertés, *Acta Geologica Acad. Scient. Hungaricae*, Budapest, 9, 1965, 1—2, p. 141; L. Vertés, *Swiatowit*, 24, 1962, p. 159—202.

⁷⁴ M. Malez, F. Osole, *Epoque préhistorique et protohistorique...*, p. 258; M. Malez, *Praistorija Jugoslavenskih...*, I, p. 218—219; *idem*, *ArchRadRasp.*, 7, 1974, p. 24—44; F. Osole, *Epoque préhistorique...*, p. 238—239; Anta Montet-White, *La position taxonomique et chronologique...*, p. 351.

⁷⁵ E. Higgs, C. Vita-Finzi, D. R. Harris, A. E. Fagg, PPS., N.S., 33, 1967, p. 19—26; Thomas W. Jacobsen, *Hesperia*, 42, 1973, 1, p. 86; Catherine Perles, *La position taxonomique chronologique...*, p. 368—371.

⁷⁶ G. Bartolomei, A. Broglio, A. Palma di Cesnola, *La fin des temps...*, p. 296—324; A. Palma di Cesnola, *RivSciPreist.*, 30, 1975, 1—2, p. 157—159; Fabio Martini, *RivSciPreist.*, 33, 1978, 1, p. 100—101; A. Palma di Cesnola, Attilio Galiberti, *op. cit.*, p. 239—241; F. Bisi, A. Broglio, A. Guerreschi, A. M. Radmilli, *op. cit.*, p. 185—190.

4—2, Romanelli — strat. D—A, Prete — str. 6), ca și altele, ne-au oferit suficiente date pentru a ne face o idee asupra sfârșitului epipaleoliticului, (vezi tabel. V).

Între aceste locuiri și cele cunoscute pe teritoriul României se pot face unele corelări.

De pildă, dacă straturile 3—2 de la Molodova V se pot sincroniza cu nivelul VI de la Bistricioara-Lutărie, sau cu nivelul V de la Ceahlău-Dîrțu ori cu nivelul II de la Ceahlău-Bofu Mic, în schimb, straturile 1—1a de la Molodova V, reprezentînd o etapă finală a epigravetianului se pot sincroniza cu locuirile epipaleolitice tîrzii de la Mălușteni IV, Berești-Dealul Taberei, Ripiceni-Izvor și altele. De asemenea, unele din locuirile amintite, atribuite epigravetianului final de pe Nistrul mijlociu sau din Ungaria, ca și altele zise tardigravetiene din Iugoslavia, Grecia sau Italia, pentru care avem date de C_{14} , indică vîrste care ne permit să vorbim de o contemporaneitate parțială sau totală a lor cu cele cunoscute la noi. Ne referim atît la locuirile epipaleolitice de la Dubova-Cuina Turcului, cît și la altele, care, deși nu au fost datate pe bază de radiocarbon, totuși stratigrafic și tipologic aparțin aceluiași orizont cultural.

La sfîrșitul Tardiglaciului, foarte posibil în Dryas III, în unele zone ale Europei centrale s-au dezvoltat pe lîngă grupa atribuită epigravetianului final, asupra căruia nu vom mai insista, și altele cum ar fi cea swideriană sau pludyănă (mazowiană) din Polonia, Slovacia de nord și România (Carpații răsăriteni), grupa Ostroměř din Boemia de nord-est, complexul cu „Federmesser” din nord-vestul Boemiei și din Moravia și grupa tarnowiană din Polonia ⁷⁷. În afara acestora ar mai fi de menționat magdalenianul din Boemia și Moravia cu așa-zisul facies tîrziu epimagdalenian, identificat de K. Valoch în peștera de la Kulna (nivelurile 4—3) ⁷⁸.

Mezoliticul. Tardenoasianul și Cultura de tip *Schela Cladovei* (vezi tabelul V).

Despre tardenoasianul din zona est-central europeană nu ne vom mai ocupa, el fiind discutat în prima parte a lucrării. În Peninsula Balcanică s-au descoperit de asemenea unele industrii, cum ar fi cele din nivelurile superioare din peștera Franchthi ⁷⁹ (Peloponez) sau din așezarea de la Sidari ⁸⁰ (Insula Corfu) care au fost atribuite mezoliticului și pentru care dispunem de date de C_{14} . Dacă aceste vîrste sînt corecte atunci putem încadra mezoliticul din Grecia între a doua jumătate a mileniului X BP și începutul mileniului VIII BP.

În ceea ce privește cultura de tip *Schela Cladovei*, despre a cărei origine și evoluție s-a vorbit, nu vom mai insista. În schimb, ne vom referi la stratigrafia a două dintre stațiunile situate pe malul iugoslav al Porților de Fier, care, ne-au oferit relativ numeroase date de radiocarbon.

Prima este așezarea de la Vlasac cercetată de Zagorka Letica și

⁷⁷ Slavomil Vencl, *La fin des temps...*, II, p. 847—857; J. K. Kozłowski, *Actes du VIIIe Congrès UISPP — Belgrad, 1971*, I, Belgrad 1971, p. 69—70 și harta 5.

⁷⁸ K. Valoch, *L'Anthropologie*, 84, 1980, 3, p. 383—390.

⁷⁹ T. W. Jacobsen, *Hesperia*, 38, 1969, 3, p. 374—375; idem, *Journal of Field Archaeology*, I, 1974, p. 303.

⁸⁰ D. R. Theocharis, *Neolithic Greece*, Atena, 1973, p. 24.

D. Srejiović⁸¹. După cercetătorii iugoslavi s-au identificat aici patru faze de locuire (Ia—Ib, II, III), ultima fiind suprapusă de o locuire neolitică de tip Starčevo-Criș. După părerea noastră materialul arheologic de la Vlasac nu a putut fi diferențiat exact pe niveluri.

De pildă, o serie de piese microlitice, de unelte și arme de os și corn, precum și unele obiecte de os ornamentate (cu decor geometric incizat) au fost atribuite, locuirii de tip Schela Cladovei deși tipologic și stilistic ele prezintă similitudini evidente cu cele descoperite în straturile tardigravetiene de la Dubova-Cuina Turcului și Ogradena. În schimb, alte piese cum ar fi microlitele geometrice (trapezele) aparținând industriei culturii Starčevo-Criș au fost atribuite locuirilor subjacente acestuia. După cum se știe, la Cuina Turcului cele trei niveluri Starčevo-Criș au oferit obiecte litice în componența cărora trapezele nu lipsesc, dar nicio dată, aici, asemenea armături nu s-au găsit în asocieri cu piesele tipice tardigravetianului⁸². Este cunoscut faptul că aceste forme geometrice nu s-au întâlnit nici în materialul litic al culturii Schela Cladovei în care predomină uneltele de cuarțit și din alte roci silicioase. Cele 15 date de radiocarbon de care dispunem pentru fazele preneolitice de la Vlasac ne par neconcordante. De pildă, unele date atribuite fazei Ib (după descoperitori) indică vârste mai recente decât cele ale fazei superioare II. Totuși, ținând seama de unele din ele putem spune că locuirile de tip Schela Cladovei din această stațiune s-au dezvoltat paralel cu cele aparținând aceleiași culturi care a evoluat pe malul românesc al Dunării.

Cea de-a doua stațiune pe care vrem s-o discutăm este cea de la Lepenski Vir⁸³. D. Srejiović identifică aici trei straturi de cultură pe care le denumește (de jos în sus): stratul Proto-Lepenski Vir, Lepenski Vir I (cu cinci orizonturi Ia—Ie) și Lepenski Vir II peste care se suprapune un altul aparținând culturii Starčevo-Criș. Arheologul iugoslav atribuie locuirile de sub stratul neolitic așa-zisei culturi Lepenski Vir. Este știut că atît locuințele bine amenajate de dimensiuni mari de formă cvasitrapezoidală, avînd în interiorul lor vetre asemenea unor bazine rectangulare construite din blocuri de piatră, precum și sculpturi de piatră (capete umane, pietre rotunde ornamentate) sau „altare” lucrate din aceeași rocă, descoperite în straturile I și II, reprezintă elementele caracteristice ale acestei enigmatice culturi denumită Lepenski Vir, unică pînă acum nu numai în zona Porților de Fier, dar și în Europa. Este interesant de reținut că în așezarea Lepenski Vir, în afara unor piese microlitice care tipologic pot fi atribuite tardigravetianului de tip Cuina Turcului, s-au găsit și unele obiecte de corn cum ar fi „brăzdarul” cu gaură centrală și cu tăiș oblic la un capăt, asemănător

⁸¹ Zagorka Letica, ArchJug, 10, 1969, p. 10—11; D. Srejiović, Zagorka Letica, *Vlasac (Mesolithic settlement in the Iron Gates)*, I—II, Belgrad, 1978, p. 158—162. Alte așezări aparținând culturii Schela Cladovei descoperite în partea iugoslavă a Porților de Fier sînt cele de la Hajdučka Vodenica și Padina. Pentru aceasta din urmă există două date de C_{14} : BM—1144: 6487 ± 83 BP și BM—1147: 7248 ± 103 BP (cf. B. Jovanović, *Actes du VIIIe Congrès UISPP...*, p. 290—293; idem, *Starinar*, 18(1967), 1968, p. 181—192.

⁸² Al. Păunescu, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, București, 1970, p. 35—37, 149—151.

⁸³ D. Srejiović, *Lepenski Vir*, Belgrad, 1969, 328 p.; idem, *Europe préhistorique et proto-historique...*, p. 180—183; idem, *Praistorija Jugoslavenskih Zemalja*, II, Sarajevo, 1979, p. 33—76; Cultura zisă Lepenski Vir după unele date de C_{14} s-ar fi dezvoltat între 7360 ± 100 BP (Bln—740 b) pentru stratul Ia și 6630 ± 100 BP (Bln—654) pentru stratul II.

celor descoperite în cultura Schela Cladovei. După părerea noastră datorită poziției în pantă a stațiunii, materialul arheologic nu a putut fi, ca și la Vlasac, diferențiat pe niveluri. Din acest considerent el a fost atribuit uneia sau alteia din locuri sau chiar neluat în seamă, cum pare să se fi întâmplat cu întregul lot de piese de cuarțit. Ca și la Vlasac, cele 15 date de radiocarbon cunoscute pentru straturile I (a — e) și II ne par într-o oarecare măsură neconcordante. Totuși, ținând seama de unele dintre ele, așa-zisa cultură Lepenski Vir s-ar situa între a doua jumătate a mileniului VIII BP și prima jumătate a mileniului VII BP.

Neoliticul aceramic (vezi tabel. V). Deși pe teritoriul României nu au fost descoperite, așa cum s-a arătat, locuri care să ateste prezența unui orizont aceramic, totuși, pentru a avea o privire de ansamblu asupra evoluției culturilor de la începutul Holocenului am indicat în tabel câteva date de radiocarbon ale așezărilor atribuite neoliticului aceramic din Tesalia, Creta și Anatolia. Este cunoscut faptul că pe teritoriul Tesaliei s-au descoperit mai multe asemenea stațiuni cum ar fi cea de la Sesklo⁸⁴, Magula Sufli, Argissa Magula și altele. Dintre acestea cea mai bine cercetată rămâne Argissa Magula⁸⁵. Vîrstele de radiocarbon existente pentru locurile aceramice de la Sesklo și Cnossos (Creta)⁸⁶ le situează cronologic între sfîrșitul mileniului IX BP (8050 ± 180 BP) și probabil a doua jumătate a mileniului VIII BP (7300 ± 93 BP).

În schimb neoliticul aceramic de la Hacilar (Anatolia)⁸⁷ pe care-l invocăm mai mult pentru comparație — stațiunea aflîndu-se din punct de vedere geografic puțin în afara spațiului discutat de noi — ne-a oferit date de C_{14} care pare a-l situa ceva mai devreme decît cel din Tesalia și Creta. Ținînd seama de toate datele de radiocarbon de care dispunem privind atît locurile neolitice aceramice din Grecia cit și cele referitoare la cultura Schela Cladovei, putem spune că ambele orizonturi culturale au fost, dacă nu total, în bună parte contemporane.

În lucrarea de față am căutat să schițăm cadrul cronologic general al culturilor paleolitice care au evoluat pe teritoriul României. Totodată, am încercat să încadrăm cronologia absolută a unora dintre aceste culturi, începînd cu cele din paleoliticul mijlociu, în contextul cronologiei paleoliticului central-est și sud european.

Fără îndoială, viitoarele cercetări vor îmbogăți paleoliticul nostru cu noi date absolute obținute atît prin metoda C_{14} cit și prin altele. Toate acestea, coroborate cu celelalte studii stratigrafice, tipologice, paleontologice, palinologice etc. vor întări sau infirma observațiile noastre.

⁸⁴ D. R. Theocharis, *op. cit.*, p. 35, 119; G. Daux, BCH, 91, 1967, 2, p. 700—701; Paul M. Dolukhanov, *Ecology and economy in neolithic Eastern Europe*, New York, 1979, p. 79.

⁸⁵ Vl. Milojević, J. Boessneck, M. Hopf, *Das Präkeramische Neolithikum Sowiedie Tier — und Pflanzenreste*, I, Bonn, 1962, p. 6—50; Vl. Milojević, Germania, 38, 1960, 3—4, p. 320—335; După Paul M. Dolukhanov vîrstele de C_{14} obținute pe colagenul extras din oasele de animale domestice provenite din locuirea aceramică de la Argissa Magula au relevat datele calibrate dendrocronologic de 7200—7000 BP care ar corespunde în mare unei vîrste necalibrate de 8200—8000 BP (cf. P. M. Dolukhanov, *op. cit.*, p. 61, 78).

⁸⁶ J. D. Evans, BSA, 59, 1964, p. 140; idem, PPS, NS, 37, 1971, 2, p. 117; P. Warren, M. R. și H. N. Jarman, N. J. Shackletons, J. D. Evans, BSA, 63, 1968, p. 239—276.

⁸⁷ James Mellaart, *Excavations at Hacilar*, I, Edinburgh, 1970, p. 6, 93; idem, AnatStud, 11, 1961, p. 74; P. M. Dolukhanov, *op. cit.*, p. 51.

CHRONOLOGIE DU PALÉOLITHIQUE ET DU MÉSOLITHIQUE DE ROUMANIE DANS LE CONTEXTE DU PALÉOLITHIQUE DU CENTRE-EST ET DU SUD DE L'EUROPE

RÉSUMÉ

Les recherches de ces trente dernières années ont mené à la découverte de nombreux sites paléolithiques, dont certains ont fait l'objet de fouilles plus ou moins méthodiques. Plusieurs d'entre eux, présentant une stratigraphie assez complexe, avec des niveaux de foyers riches en charbon et en restes osseux, nous ont permis de prélever un grand nombre d'échantillons qui ont été analysés au C_{14} . Bien qu'une partie des 51 bulletins d'analyse (exécutés à différents laboratoires) ne puissent entrer en ligne de compte, en raison des âges imprécis ou discutables qu'ils offrent, l'auteur a tenté d'esquisser, sur leur base, le cadre chronologique des cultures paléolithiques qui ont évolué sur le territoire de la Roumanie.

Afin de rendre plus compréhensible cette chronologie, l'auteur a jugé nécessaire, dans la première partie de l'étude, d'analyser les deux premiers tableaux comprenant les données de carbone radioactif dont on dispose, tout en précisant la position stratigraphique, la composition et l'appartenance culturelle des échantillons. Le troisième tableau se réfère à la chronologie glaciaire alpine, en corrélation autant avec l'échelle paléoclimatique du pléistocène européen qu'avec la succession — sur des bases stratigraphiques et des données au C_{14} — des différentes cultures qui se sont succédées depuis le paléolithique inférieur jusqu'au mésolithique.

Dans la seconde partie de l'étude, l'auteur a tenté de situer la chronologie absolue, basée sur les données du carbone radioactif, de la période comprise entre le moustérien et le mésolithique dans le contexte de la chronologie du paléolithique du centre-est et du sud-est de l'Europe. Ainsi, la zone comprise entre le 10° et le 30° degrés de longitude est et le 36° et le 50° degrés de latitude nord semble représenter le territoire à l'intérieur duquel les différentes cultures appartenant à des faciès régionaux ou plus larges se sont influencées mutuellement.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1. Carte des sites paléolithiques, épipaléolithiques, mésolithiques et néolithiques acéramiques qui ont offert ou non des données de C_{14} .